

Horninotvorné minerály pro analytické geochemiky

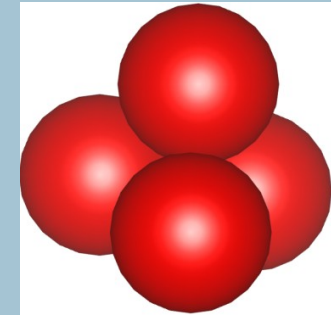
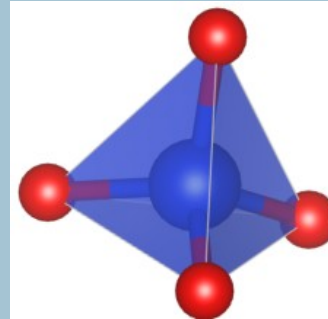
silikáty 1

nesosilikáty, sorosilikáty, cyklosilikáty

Silikáty - úvod

- Největší a nejdůležitější skupina minerálů v mineralogickém systému.
- Zahrnuje většinu horninotvorných minerálů.

- Dělení podle uspořádání SiO_4 tetraedrů
  - hlavní stavební prvek těchto minerálů.

Silikáty se skládají z:

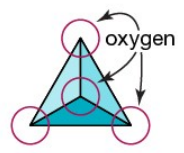
- tetraedrů SiO_4^{4-}

- kationtů kovů (např. Ca, Fe, Mg, Na, Al), které jsou ve středech různých polyedrů např. MgO_6 , FeO_6 , NaO_8 , BO_3 , AlO_6 ,...

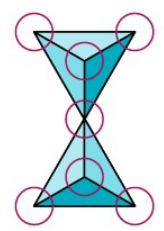
- tetraedry a jiné polyedry se spojují přes společný kyslík
- Si^{4+} bývá u některých minerálů nahrazován Al^{3+} (AlO_4)
- vedle kyslíku se objevují i jiné anionty (OH^- , F^- , Cl^-)

Structural linkage schemes among silicates

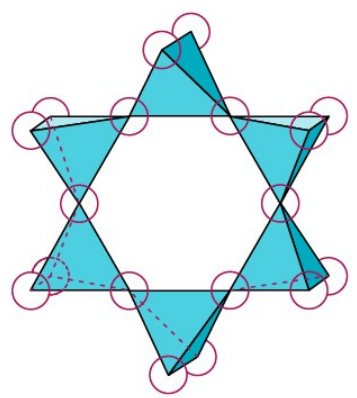
Nesosilicates
 Unit composition: $(\text{SiO}_4)^{4-}$
 Example: olivine, $(\text{Mg, Fe})_2\text{SiO}_4$

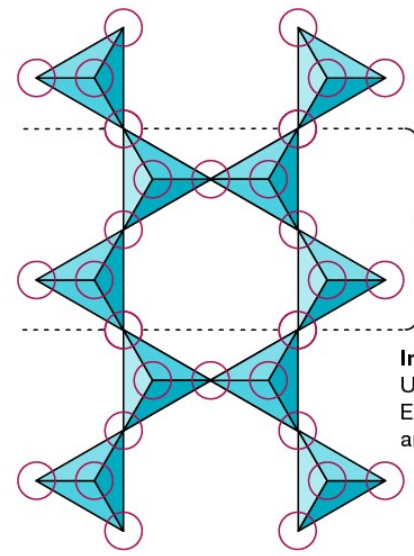
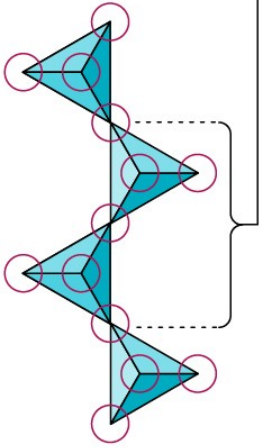
Sorosilicates
 Unit composition: $(\text{Si}_2\text{O}_7)^{6-}$
 Example: hemimorphite, $\text{Zn}_4\text{Si}_2\text{O}_7(\text{OH})_2 \cdot \text{H}_2\text{O}$

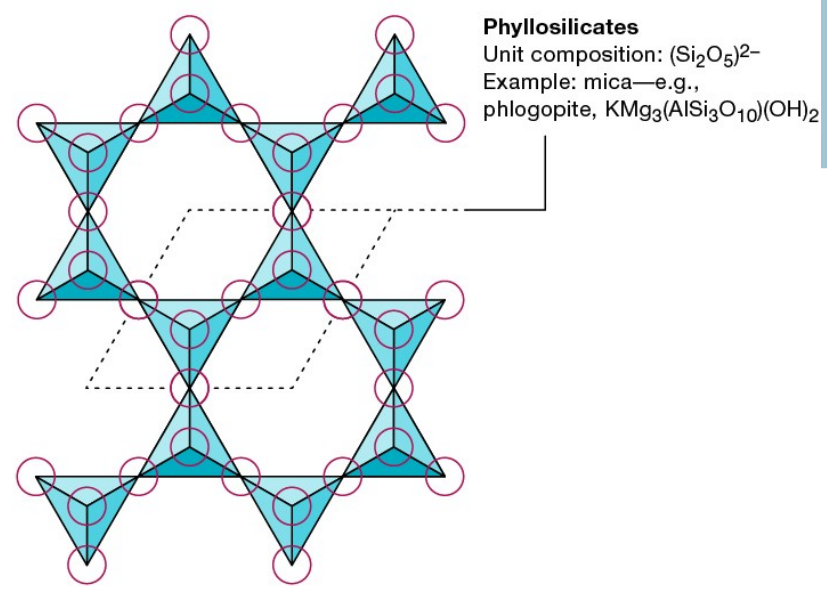
Cyclosilicates
 Unit composition: $(\text{Si}_6\text{O}_{18})^{12-}$
 Example: beryl, $\text{Be}_3\text{Al}_2\text{Si}_6\text{O}_{18}$

Inosilicates (single chain)
 Unit composition: $(\text{Si}_2\text{O}_6)^{4-}$
 Example: pyroxene—e.g., enstatite, MgSiO_3

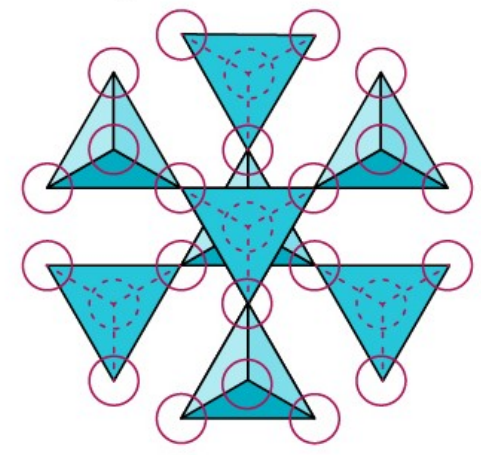

Inosilicates (double chain)
 Unit composition: $(\text{Si}_4\text{O}_{11})^{6-}$
 Example: amphibole—e.g., anthophyllite, $\text{Mg}_7\text{Si}_8\text{O}_{22}(\text{OH})_2$

Phyllosilicates
 Unit composition: $(\text{Si}_2\text{O}_5)^{2-}$
 Example: mica—e.g., phlogopite, $\text{KMg}_3(\text{AlSi}_3\text{O}_{10})(\text{OH})_2$

Tectosilicates
 Unit composition: $(\text{SiO}_4)^{4-}$
 Example: high cristobalite, SiO_2

Silikáty - klasifikace

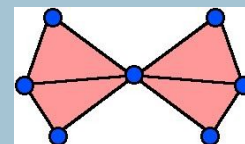
Nesosilikáty – tetraedry izolované

olivín, granáty, staurolit, Al_2SiO_5 , chlotitoid, zirkon, titanit

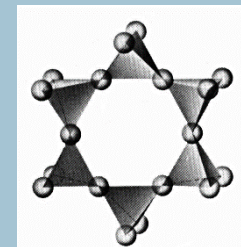
Sorosilikáty – 2 spojené tetraedry

skupina epidotu

Cyklosilikáty – tetraedry spojené do cyklů

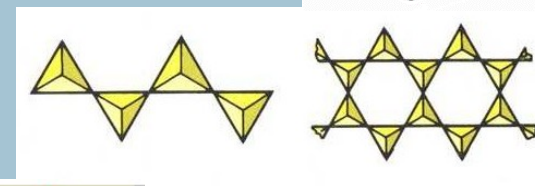
skupina turmalínu, berylu, cordieritu

Inosilikáty – tetraedry spojené do řetězců

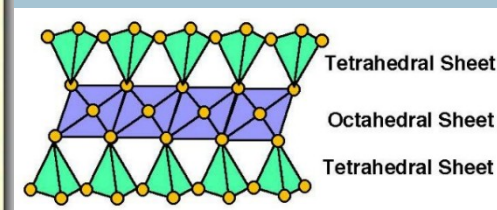
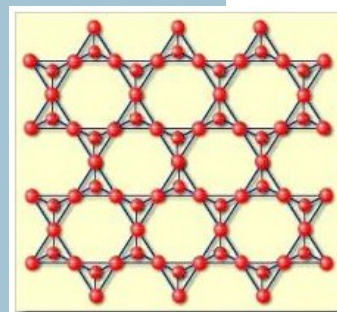
jednoduché řetězce – pyroxeny

dvojitě řetězce – amfiboly

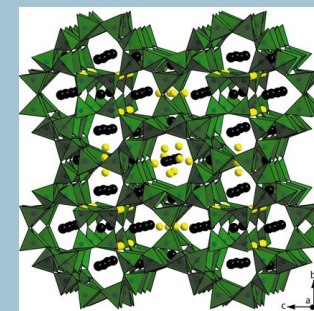
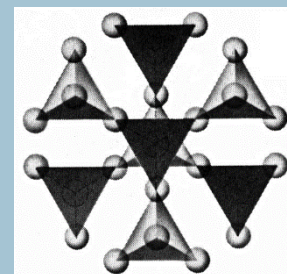
Fylosilikáty – tetraedry propojené v ploše

slídy, chlority, jílové minerály, ...

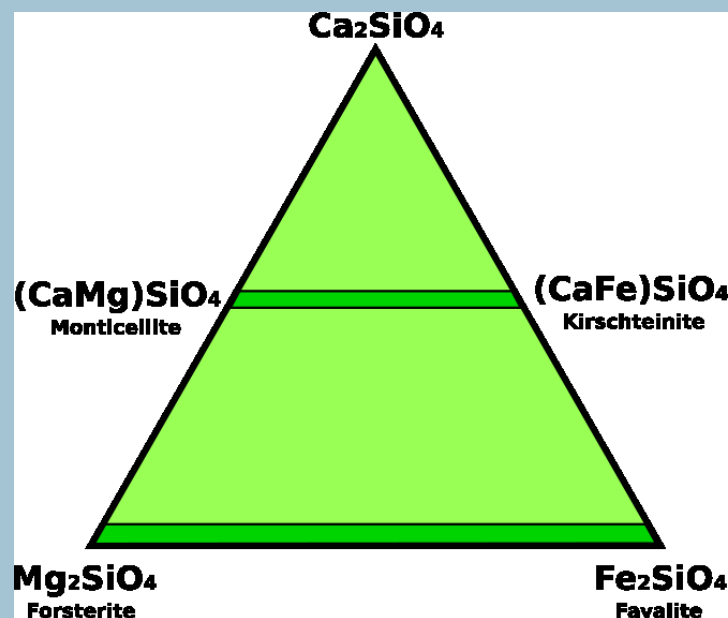
Tektosilikáty – tetraedry tvořící prostorově propojenou kostru.

živce, foidy, zeolity, křemen (považujeme-li ho za silikát)

Nesosilikáty - skupina olivínu

Obecný vzorec	M_2SiO_4 ($M1M2SiO_4$)	
M =	Mg, Fe ²⁺ , Mn, Ni, Ca	
forsterit	Mg_2SiO_4	rhomb.
fayalit	Fe_2SiO_4	rhomb.
tefroit	Mn_2SiO_4	rhomb.
liebenbergit	Ni_2SiO_4	rhomb.
monticellit	$CaMgSiO_4$	rhomb.
kirschsteinit	$CaFeSiO_4$	rhomb.

Olivín – termín užívaný v petrologii pro pevný roztok mezi forsteritem a fayalitem $(Mg,Fe)_2SiO_4$. Ideálně mísitelnost, hlavní substituce Mg-Fe, vedlejší až stopové prvky: **Ni, Mn, Zn, Ca**

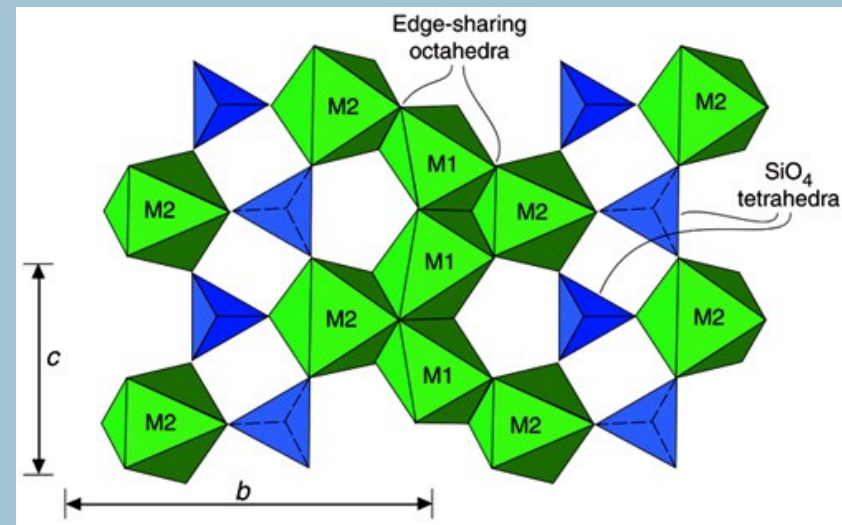
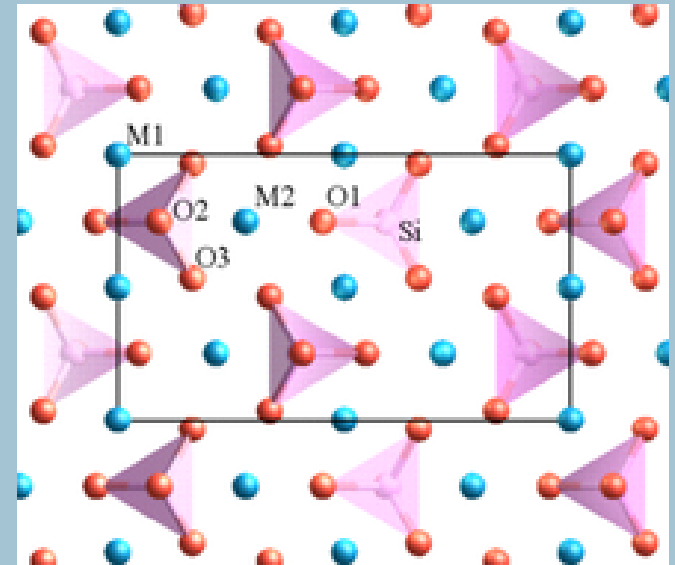
Pevný roztok mezi monticellitem a kirschsteinitem, s forsteritem-fayalitem se skoro nemísí, jen velmi omezeně

Rombický (kosočtverečný)

Izolované tetraedry SiO_4 , sdílející apikální kyslíky s oktaedry

Strukturní vzorec M_2SiO_4 (M1M2SiO_4)
dvě oktaedrické pozice, M1 a M2
obsazenými dvojhvalentními kationty (Mg,
 Fe^{2+} , Mn^{2+} , Ni^{2+} , Ca)

V případě kirchsteinit-monticellitu, vstupuje
Ca do M1 pozice a M2 je obsazována Mg
a Fe^{2+}

Nesosilikáty - skupina olivínu

Barva:

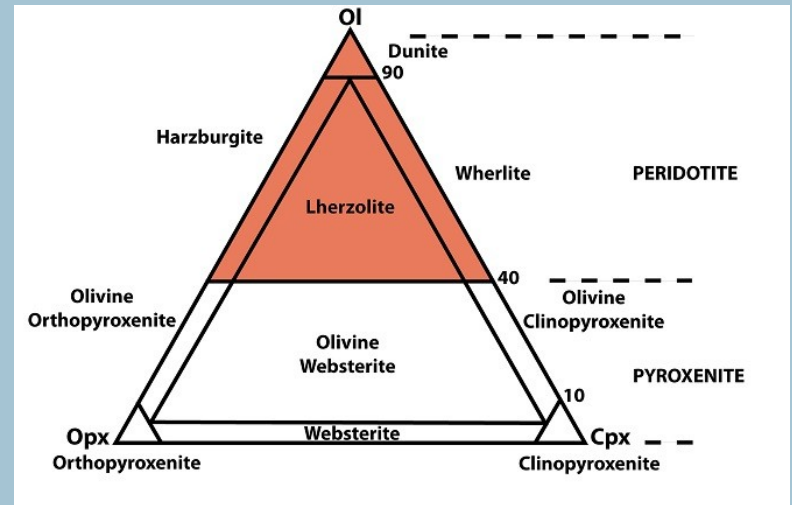
- forsterit -světle žlutý, žlutozelená, zelená
- fayalit - černý, hnědý
- tefroit -růžový, červený
- „olivín“ – pevný roztok forsteritu a fayalitu má barvu světle zelenou (olivově zelená)

Forsterit Mg_2SiO_4 (olivín, $(Mg,Fe)_2SiO_4$)

- Hlavní horninotvornou součástí svrchního pláště (peridotity), do hloubek cca 400 km
- Bazické a ultrabazické magmatické korové horniny
- vulkanické horniny - olivinické bazalty, kimberlity
- dolomitické mramory (Studnice)
- v meteoritech

Olivín lehce podléhá hydrotermálním alteracím, zatlačován minerály serpentínové skupiny.

Využití: jako drahý kámen, důležitý v řešení problémů zemského pláště, výpočet PT podmínek,

Peridotit (dunit) - plášťová hornina

bazalt s xenolitem peridotitu, Smrčí

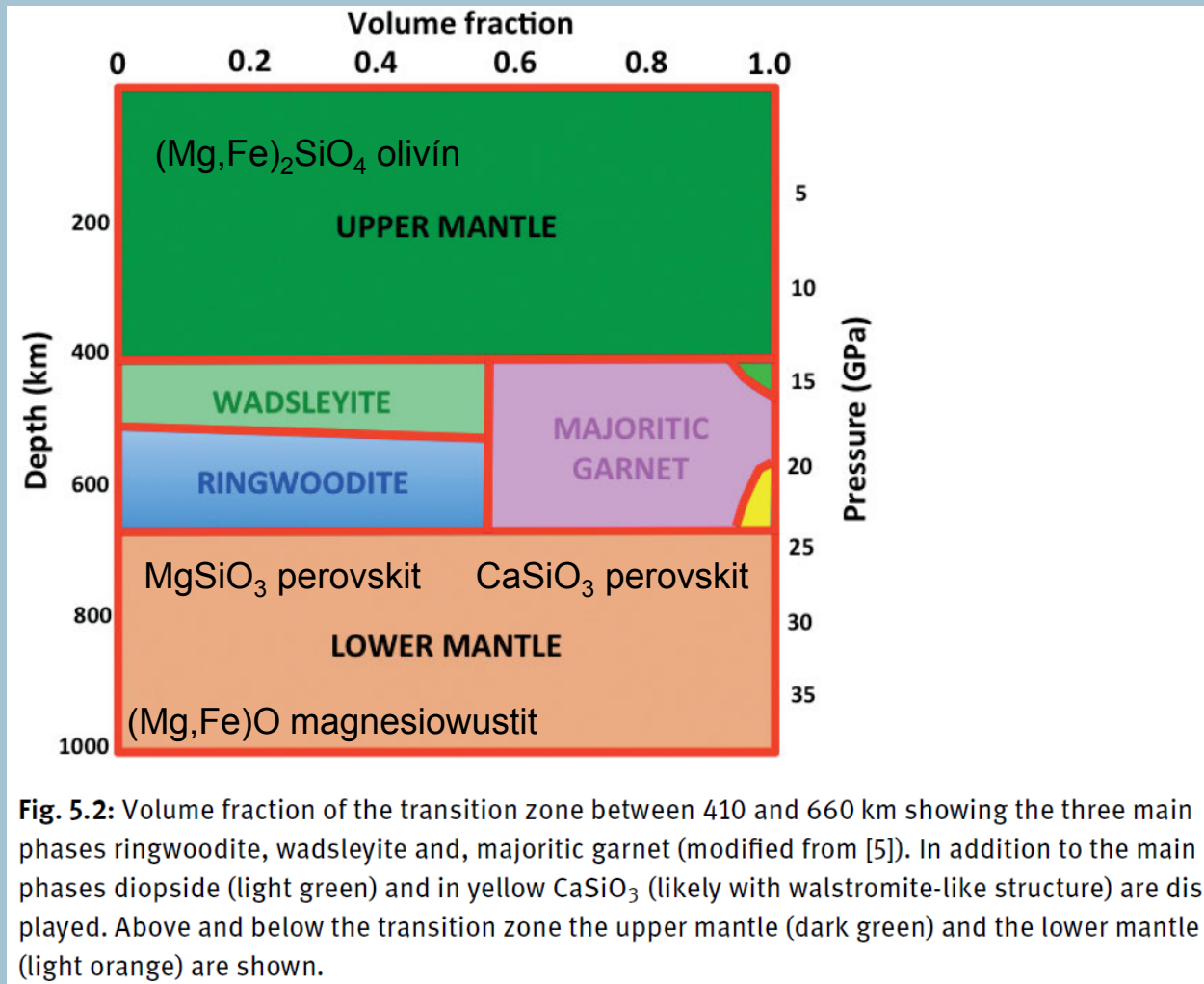

Bazalt s vyrostlicemi olivínu, Hawaii

Nesosilikáty - skupina olivínu, forsterit v plášti

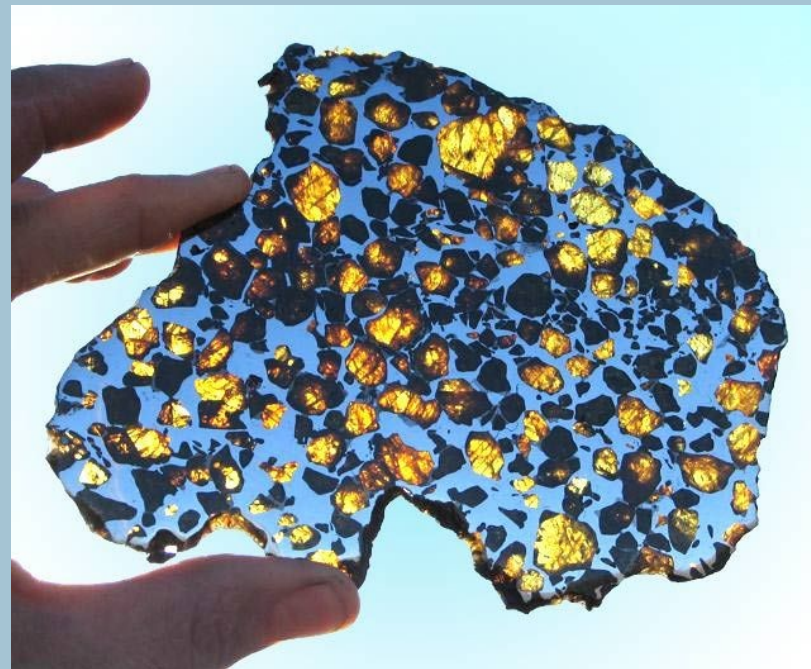

Wadsleyit a ringwoodit : jsou vysokotlaké modifikace forsteritu
známy z některých meteoritů
teoreticky velmi hojně zastoupené v plášti

dolomitický mramor s olivínem

Olivín (forsterit) v meteoritu pallasitu

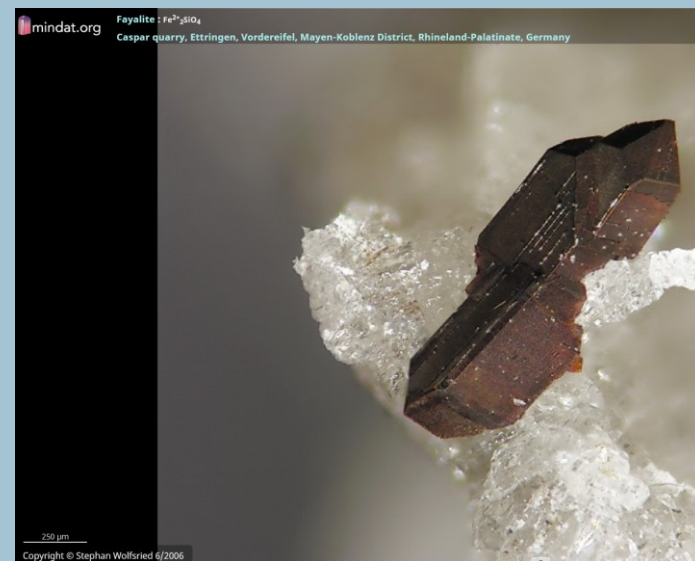
Nesosilikáty - skupina olivínu

- Fayalit Fe_2SiO_4
  - pegmatity (Strzegom) a alkalické granity
  - Fe-bohaté metamorfované a vulkanické horniny
  - Jako příměs ve forsteritu kolem 10 at.% (olivín)

(antropogenní původ - strusky po tavně Fe-rudy)

- Tefroit Mn_2SiO_4
  - Metamorfované Mn-bohaté silikátové horniny

- Liebenbergit Ni_2SiO_4
  - běžně jako minoritní příměs ve forsteritech z ultrabazických hornin

Nahoře fayalit, Ettringen, dole: tefroit, Franklin

Liebenbergit, struska,
Laurion, Řecko

Granáty - proč jsou granáty tak důležité

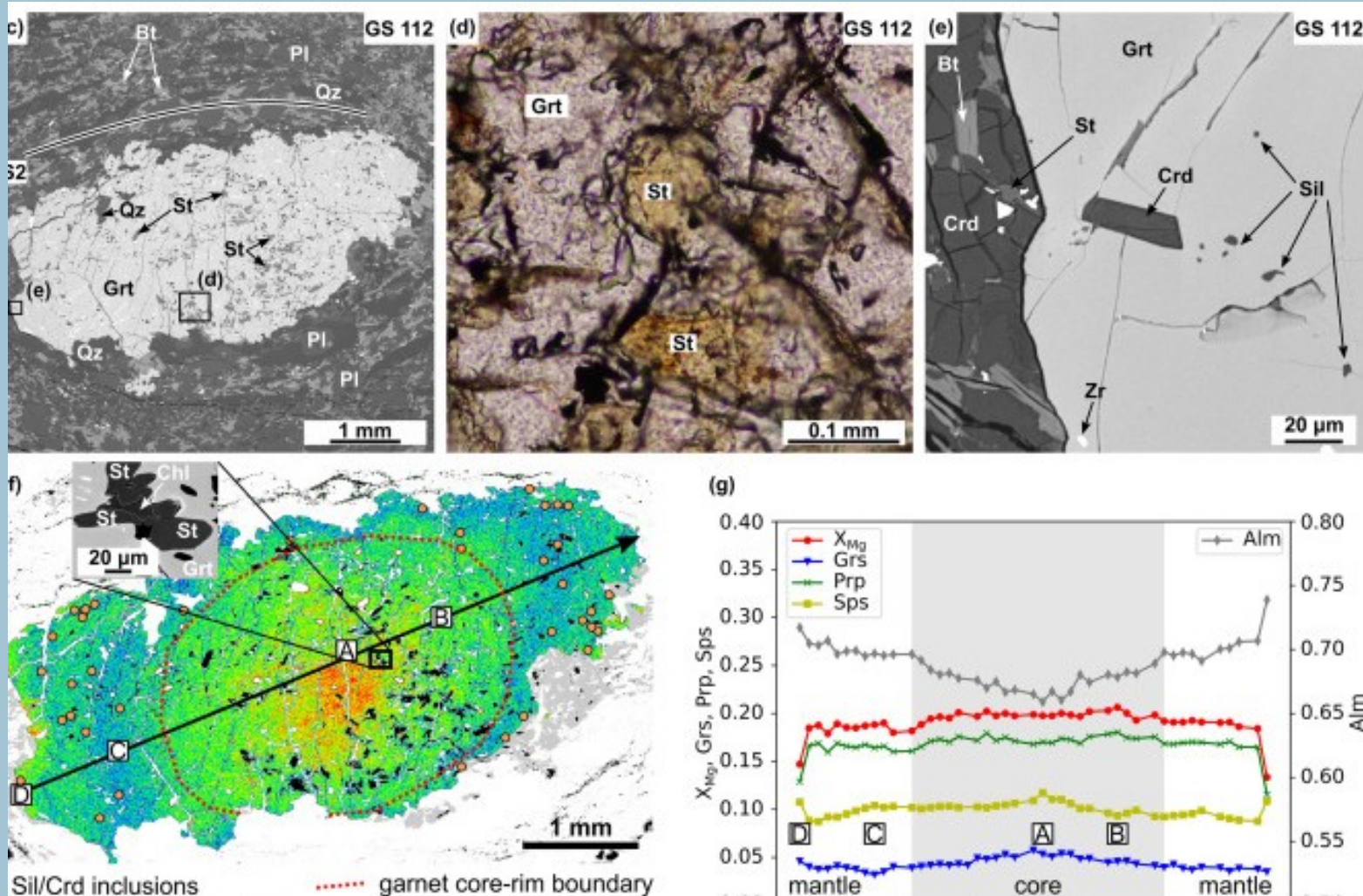
Granát - běžný v magmatických, metamorfových i sedimentárních horninách.

Granát představuje pevný roztok několika koncových členů, obvykle dominuje složka almandinová $\text{Fe}_3\text{Al}_2(\text{SiO}_4)_3$, spessartinová $\text{Mn}_3\text{Al}_2(\text{SiO}_4)_3$, pyropová $\text{Mg}_3\text{Al}_2(\text{SiO}_4)_3$ a grosulárová $\text{Ca}_3\text{Al}_2(\text{SiO}_4)_3$. Ale v menší míře do jeho struktury vstupuje celá řada jiných prvků, které mnohdy nesou cenné informace pro interpretaci geneze granátu a horniny.

Jeho velká variabilita v chemickém složení a charakter zonálnosti, a to jak hlavních, tak i stopových prvků, hraje významnou roli při geotermobarometrických výpočtech, sestavování PT drah metamorfovaných hornin, studiu metamorfních reakcí a interpretace geneze a vývoje magmatických hornin. Rovněž jsou důležité pro datování (U-Pb, Sm-Nd, Lu-Hf). Granáty uzavírají řadu inkluzí (monofázových i polyfázových), které rovněž jsou cenným nástrojem pro interpretace petrogenetické a datování hornin.

V případě sedimentárních hornin jsou granáty v asociaci těžkých

Granáty - proč jsou granáty tak důležité

Krystalochemie skupiny granátu

Většinou silikáty s izolovanými tetraedry SiO_4

Obecný vzorec granátu je $\text{X}_3\text{Y}_2\text{T}_3\text{O}_{12}$

Do jednotlivých pozic vstupují zejména následující kationy

$\text{X} = \text{Mg}, \text{Fe}^{2+}, \text{Mn}^{2+}, \text{Ca}, \text{Na}, \text{Y}, \text{REE}$

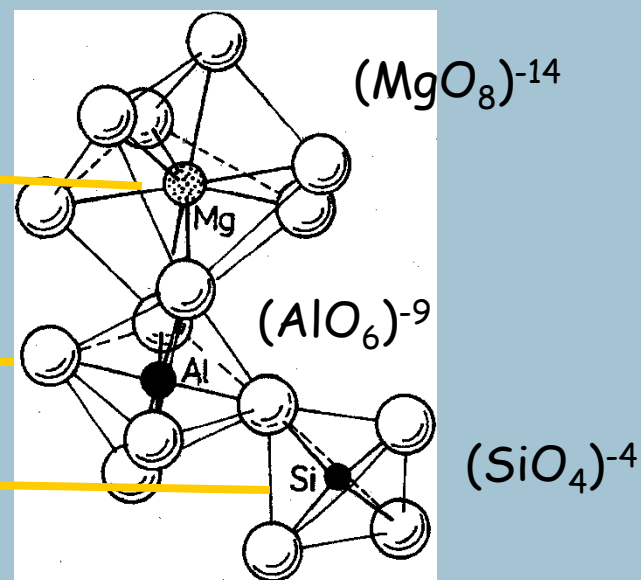
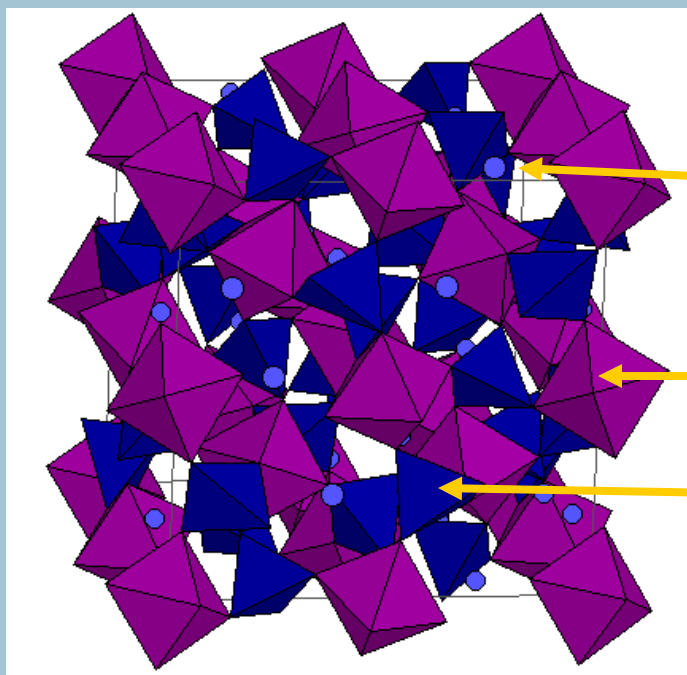
$\text{Y} = \text{Al}^{3+}, \text{Fe}^{3+}, \text{Cr}^{3+}, \text{Ti}^{4+}, \text{Mn}^{3+}, \text{V}^{3+}, \text{Sc}, \text{Zr}^{4+}$

$\text{T} = \text{Si}^{4+}, \text{Al}^{3+}, \text{P}^{5+}, \text{Fe}^{3+}, \text{Ti}^{4+}$

V granátu funguje celá řada homovalentních i heterovalentních substitucí.

Krystalová struktura granátu

- Základem struktury granátu jsou střídající se SiO_4 tetraedry (nesosilikát) a YO_6 oktaedry
- V osmičetné koordinaci s kyslíkem (připomínající stočenou krychli) jsou X iony
- Koordinační polyedry dvojvalentních kationů nejsou pravidelné (délka všech vazeb a úhly nejsou stejné), tvarem připomínají deformovanou krychli.
- Dvě hrany každého tetraedru a šest hran každého oktaedru jsou sdílené s polyedrem XO_8 a čtyři další hrany polyedru XO_8 jsou sdílené s hranami jiných polyedrů XO_8
- Vysoké procento sdílených hran vede k těsnému uspořádání, s čímž souvisí i vysoká hustota, tvrdost a vysoký index lomu.

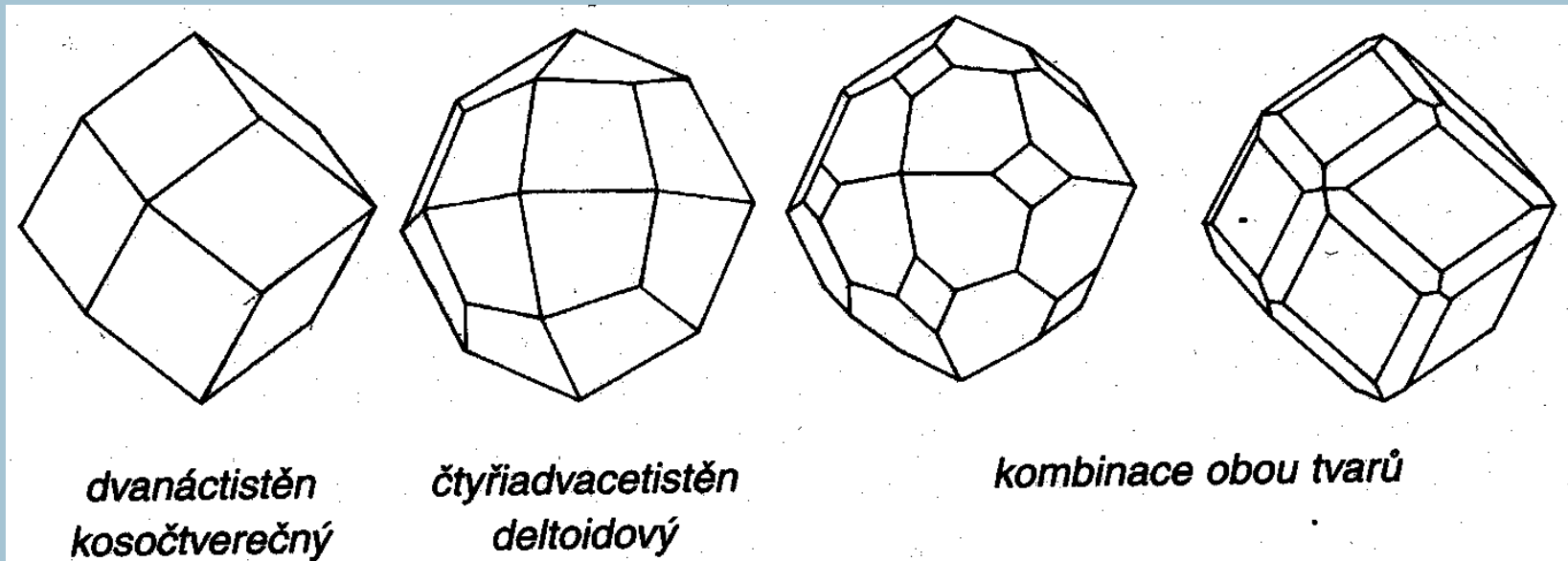

Krystalová struktura granátu podle Novaka a Gibbse (1971)

Morfologie granátu

- Nejčastěji tvoří granáty izometrická zrna a nedokonale vyvinuté krystaly. Avšak i dokonale vyvinuté krystaly jsou poměrně časté.
- Nejběžnější krystalové tvary jsou *dvanáctistěn kosočtverečný* a *čtyřicetistěn deltoidev* nebo jejich kombinace

Dvanáctistěn kosočtverečný

almandin

grosulár

Čtyřiadvacetistěn deltooidový

almandin

spessartin

Granáty

Obecný vzorec granátu $X_3Y_2(ZO_4)_3$

Mimo těchto šesti nejběžněji se v přírodě vyskytujících koncových členů granátu existuje celá řada dalších

pyrop $Mg_3Al_2(SiO_4)_3$

almandin $Fe_3Al_2(SiO_4)_3$

spessartin $Mn_3Al_2(SiO_4)_3$

uvarovit

grosulár

andradit

$Ca_3Cr_2(SiO_4)_3$

$Ca_3Al_2(SiO_4)_3$

$Ca_3Fe_2(SiO_4)_3$

Almandin $\text{Fe}_3\text{Al}_2[\text{Si}_3\text{O}_{12}]$

- Oranžovo-červený až červený
- Nejhojnější typ granátu
- Existují sice téměř čisté almandiny, nejčastěji ale ve směsi s pyropovou, spessartinovu, grosulárovou či andraditovou složkou,
- Regionálně metamorfované horniny (metapelity, granulity, amfibolity)
  - Metapelity: i téměř čisté almandiny, za relativně LP/LT je dále významná spessartinová komponenta, s rostoucím stupněm metamorfózy nabývá na významu pyropová komponenta
  - Amfibolity: dále grosulárová a pyropová komponenta
  - Granulity: dále pyropová, často i grosulárová komponenta
  - Ale i např. v některých skarnech a vápenatosilikátových horninách mohou být granáty dominantní almandinovou komponentou (plus grosulárová či andraditová komponenta)
- Magmatické horniny - granity, méně ryolity, dacity, andezity (almandin-spessartin)

Spessartin $Mn_3Al_2[Si_3O_{12}]$

- Žlutý, oranžový až červený
- Existují sice téměř čisté spessartiny, nejčastěji ale ve směsi s almandinovou složkou,
- Někdy i zvýšené obsahy grosulárové komponenty 22 - 33% (metamorfovaná Mn ložiska - Chvaletice, skarny)
- Pyropová komponenta obvykle nízká (X %)
- Stopové prvky - Y, HREE, F
V, Sc, Zn
- Typický granát granitických pegmatitů, aplitů, vzácněji ryolitů
- Dále některé skarny, metamorfovaná Mn ložiska, manganonosné regionálně metamorfované fylity (New Zealand, California), kvarcity (Kojetín)

Pyrop $Mg_3Al_2[Si_3O_{12}]$

Červený, někdy až černý, purpurový

Pyropový granát je typický minerál ultrabazik

Peridotity, kimberlity, eklogity

Možný vznik magmatický i metamorfní (UHP)

Neexistuje čistý konc. člen (většinou příměs ALM, méně GRS; obvykle do 75% PRP.

Často obsahuje příměs Cr - (až 8 hm.% Cr_2O_3)

Jistá příměs Na (do 0,06%): substituce $Ca^{2+}Al^{3+} \leftrightarrow Na^+Si^{4+}$

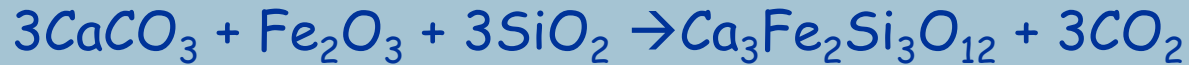
Grosulár $\text{Ca}_3\text{Al}_2[\text{Si}_3\text{O}_{12}]$

- žlutý až červeno-hnědý, zelený
- Název odvozen od - angrešt (grossularia)
- Nejčistší známý - 98% Grs
- Nejčastěji tvoří isomorfní směs s andraditem (Fe^{3+}) a almandinem (Fe^{2+})
- Za určitých podmínek i dobrá mísitelnost se spessartinem
- regionálně a kontaktně metamorfované vápenato-silikátové horniny (skarnech aj.), rhodingity,
- Méně běžný pro regionálně metam. horniny - mramory, některé ruly, diopsidické granulity - a serpentinity
- Varieta grosuláru - hesonit (Fe bohatý grosulár) - kontaktně metamorfované vápenato-silikátové horniny

Andradit $\text{Ca}_3\text{Fe}_2[\text{Si}_3\text{O}_{12}]$

- Typickým prostředím pro andradit jsou metamorfované vápenato-silikátové horniny, zejména skarny:

- V alkalických vyvřelinách jsou andradity tmavě hnědé až černé, zonální a obsahují hodně Ti
- Mnohé andradity mají složení blízké koncovému členu
- Časté jsou i pevné roztoky s grosulárem, almandinem a spessartinu
- Mnohé skarnové andradity jsou opticky a chemicky zonální
- Známé i cínonosné andradity (ze skarnů) - až 1,5% SnO_2

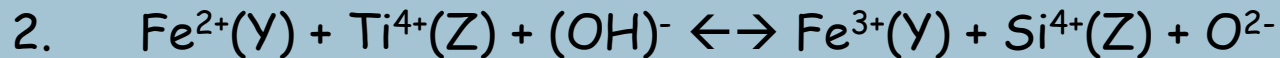
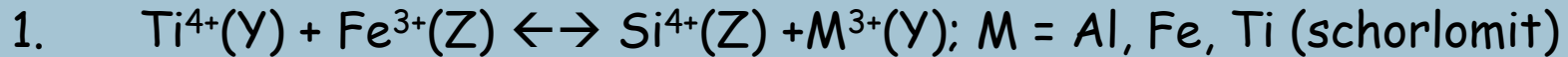
substituce $\text{XCa}^{2+} \leftrightarrow \text{XSn}^{2+}$ nebo $\text{TSi}^{4+} \leftrightarrow \text{TSn}^{4+}$

Titanonosné granáty

schorlomit

Hlavní substituce:

- U andraditů s vysokým obsahem Ti (max. známý obsah TiO_2 - 27,4%) je možný i vstup Ti do T pozice $\text{Si}^{4+} \leftrightarrow \text{Ti}^{4+}$
a do X pozice $\text{R}^{2+} + \text{Ti}^{4+} \leftrightarrow 2\text{R}^{3+}$
- Titanonosné granáty se vyznačují zvýšeným obsahem dalších prvků - Zr (kimzeyite, kerimazite), REE, Cr, Zn, Sn, V a P

U nás se vyskytují granáty s Ti a Zr (schorlomity) ve vulkanických horninách Českého středohoří

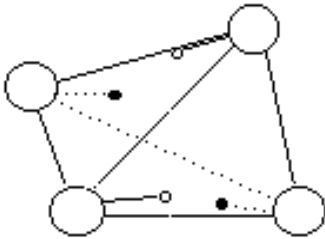
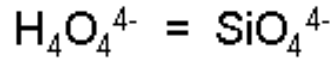
Uvarovit $\text{Ca}_3\text{Cr}_2(\text{SiO}_4)_3$

- Nejčastěji v řadě uvarovit - grosulár, méně často uvarovit - andradit
- Známy i granáty s 91% uvarovitové složky
- Nejvzácnější ze šesti hlavních konc. členů
- Čisté uvarovity známy jen ze serpentinitů svázaných s ložisky Cr, skarnů a mramorů; Lokality: Karélie, Outokumpu

Hydrogranáty

The Hydrogrossular Substitution

- Patrně běžnější, než se myslí; nejběžnější **hydrogrossulár**
- nejčastěji v kontaktně metamorfovaných horninách, zejména rodingitech (Ca metasomatóza v ultrabazikách)
- U nás znám z též z metamorfovaných slínů (Pabst 1942)
- Dále je známý:
  - hydroandradit**- z alterovaného serpentinitu
- Vstup F do struktury hydrogranátu (v některých moldanubických skarnech až 3 hm %).

hydrogranáty -

Oxidy: katoit - $\text{Ca}_3\text{Al}_2(\text{OH})_{12}$

Silikáty:

Holstamit

henritermiérit

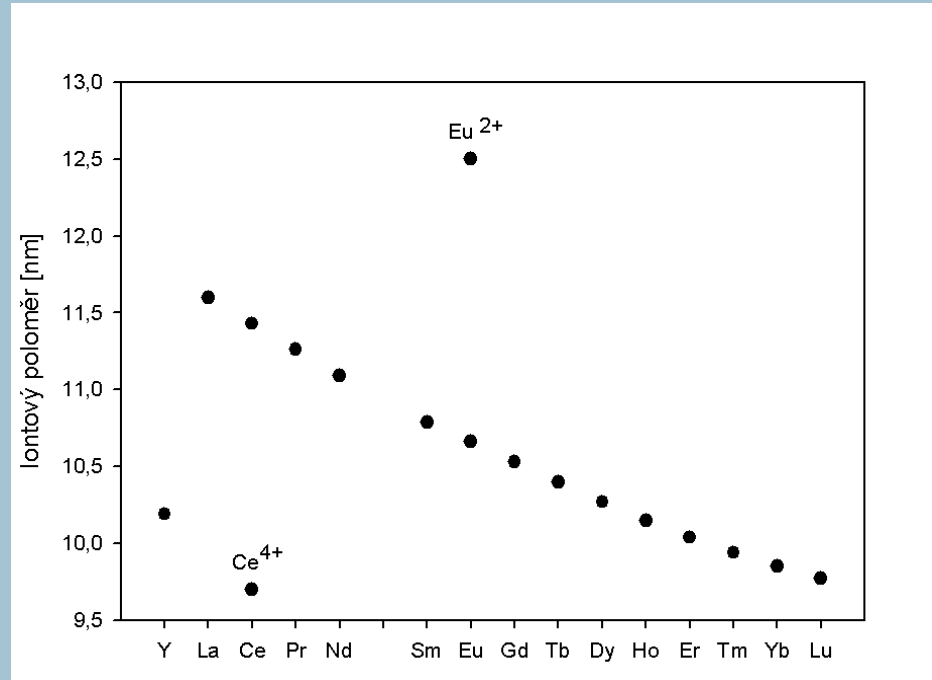
Granáty s V a Zr

- **Goldmanit** $\text{Ca}_3\text{V}_2^{3+}\text{Si}_3\text{O}_{12}$ (Muto, Meyerowirz 1964) - Rusko, Čína. Pevný roztok goldmanit - grosulár. Zelený, žlutozelený; v metamorfovaných vanadem bohatých sedimentech.
- **Kimzeyit** $\text{Ca}_3\text{Zr}_2(\text{Al}_2\text{Si})\text{O}_{12}$ (Milton et al. 1961);
- **Kerimasit** $\text{Ca}_3\text{Zr}_2(\text{Fe}_2\text{Si})\text{O}_{12}$
- Zr bývá zastupováno Ti a Al nahrazováno Fe^{3+} . Znám z karbonatitů, šošonického čediče, lamprofyrů.
- Ito a Frondel (1967) zjistili téměř úplnou mísivost v řadě $\text{Ca}_3\text{Fe}_2\text{Si}_3\text{O}_{12}$ - $\text{Ca}_3\text{Zr}_2\text{Fe}_2\text{SiO}_{12}$ - $\text{Ca}_3\text{Ti}_2\text{Fe}_2\text{SiO}_{12}$ a navrhli pro ni názvy konc. členů **andradit - kerimasit - schorlomit**;

Y a HREE v granátech

- V přírodních granátech se může ve vyšším než stopovém množství vyskytovat Y a HREE.

Rozdělení vzácných zemin mezi jednotlivé minerály je funkcí zejména iontového poloměru - závisí na shodě velikosti prvku s velikostí koordinačního polyedru ve struktuře minerálu. Granáty bývají nabohacené HREE a Y ve srovnání s LREE. V důsledku vyšších obsahů Y než MREE a HREE v korových horninách je Y u granátu, obvykle převažující prvek vzácných zemin (Gramaccioli et al. 1999).

- Přírodní granát **menzerit** $Y_2CaMg_2Si_3O_{12}$
- Čistý ytriiový granát tzv. ytrogranát $Y_3Al_2Al_3O_{12}$ (Yoder a Keith 1951) známý pod zkratkou YAG je vyráběn synteticky.

Y a HREE v granátech

- V granulitech - ojediněle - menzerit $Y_2CaMg_2Si_3O_{12}$
- V granátech granitů (hlavně A-typy a I-typy) může obsah Y_2O_3 dosahovat až několik hm.%; ojediněle i některé HREE (Yb, Er) mohou být nad mezí detekce EPMA
- Vstup Y+HREE do struktury granátu:
  - (1) YAG substitution, $X(Y,REE)^{3+}_1 Z(Al^{3+},Fe^{3+})_1 X(R^{2+})_{-1} ZSi_{-1}$, běžná ve spessartinových granátech pegmatitů (e.g., Jaffe 1951),
  - (2) $XNa^+_1(Y,REE)^{3+}_1 X(R^{2+})_{-2}$ popsána Enami et al. (1995) z granátu ortorul;
  - (3) menzerite-(Y) substitution $X(Y,REE)^{3+}_1 YR^{2+}_1 XR^{2+}_{-1} Y(Al,Fe)^{3+}_{-1}$ popsána z metamorfních granátů granulitů (Grew et al. 2010; Marsh et al. 2012);

Y a HREE v granátech

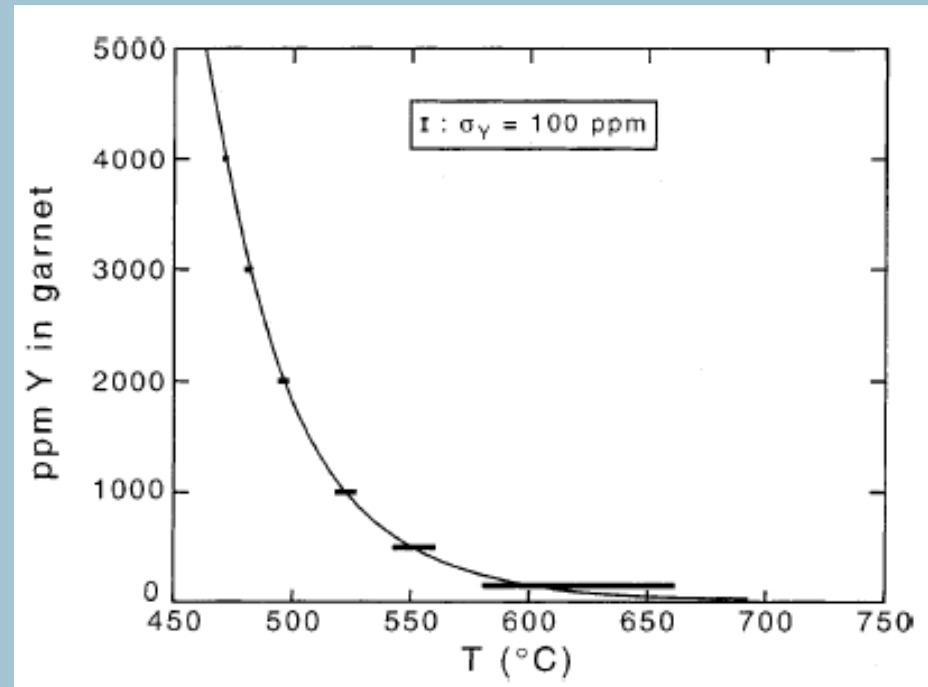
U metapelitů obsahujících xenotim a granát existuje silná teplotní závislost obsahu Y v granátu

S rostoucí T obsah Y v granátu klesá

Na základě tohoto funkčního vztahu byl zpracován i granát - xenotimový termometr

největší přesnost při použití tohoto termometru pro pelity metamorfované za nižších teplot

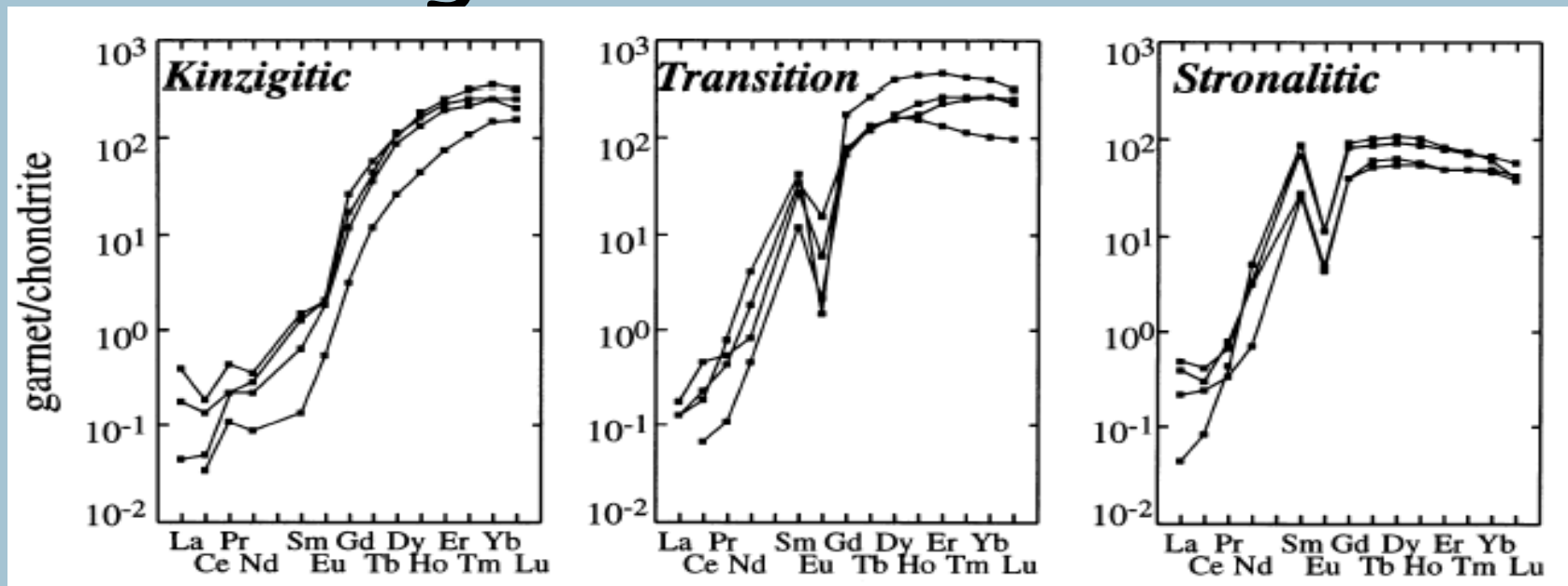
Ve spodní granátové zóně se obsahy Y v granátu pohybují kolem 4000 ppm, ve svrchní granátové zóně kolem 1000 ppm a v sillimanitové zóně dosahují přibližně jen 150 ppm

Závislost obsahu Y v granátu na T. Vodorovné úsečky představují rozsah teplot při stanovení koncentrací Y s přesností 100 ppm (Pyle a Spear 2000)

REE v granátech s rostoucí

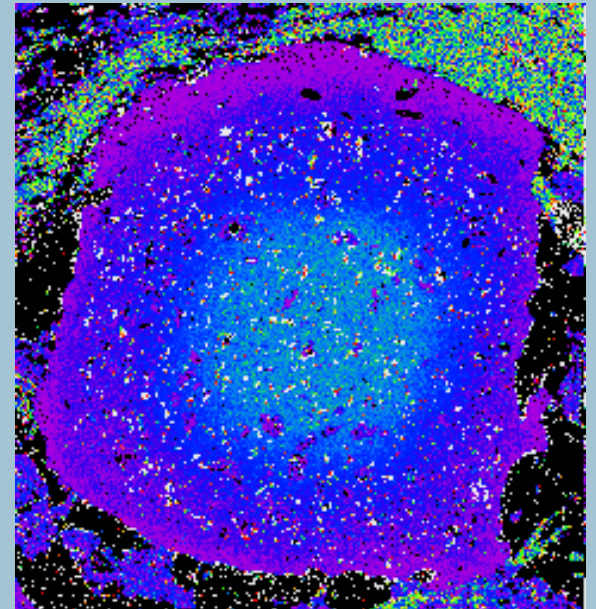
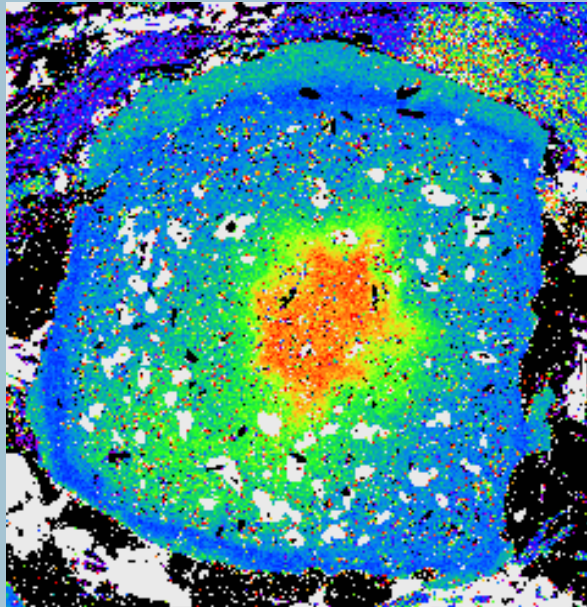
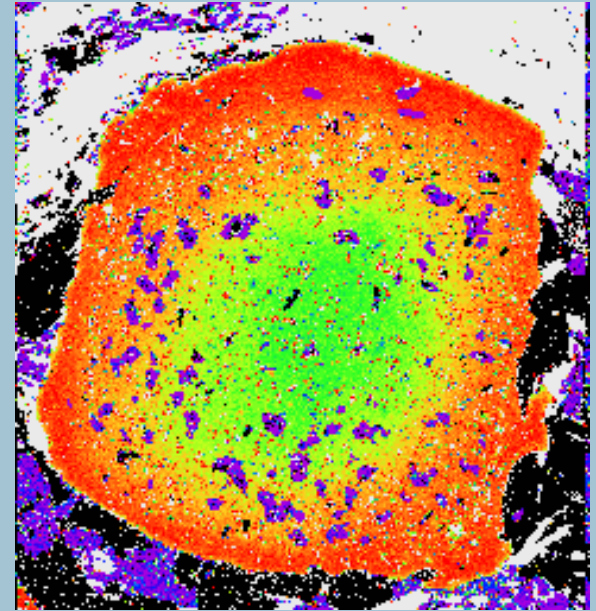
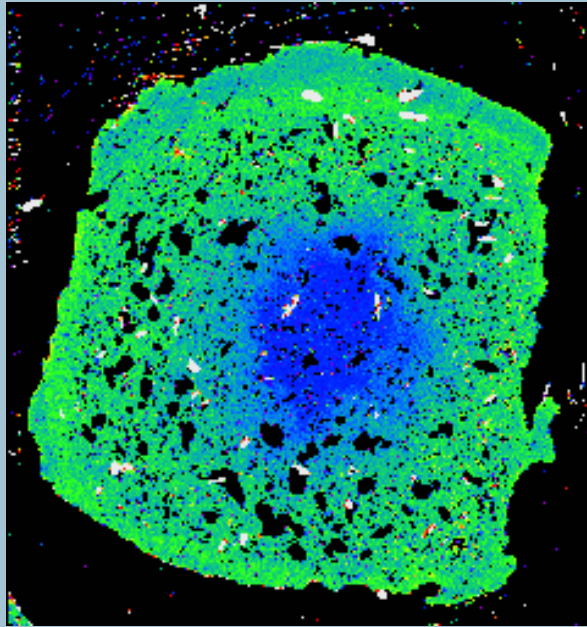

Chondritem normalizovaný REE obsah v granátech. Přejchod zleva doprava vyjadřuje změnu obsahu REE s rostoucí metamorfózou (Bea, Montero 1999)

S rostoucí metamorfózou

- se zvýrazňuje negativní Eu anomálie
- granáty jsou bohatší Sm, Gd, Tb, Dy a Ho
- vykazují plochý až klesající chondritem normalizovaný model MREE a HREE

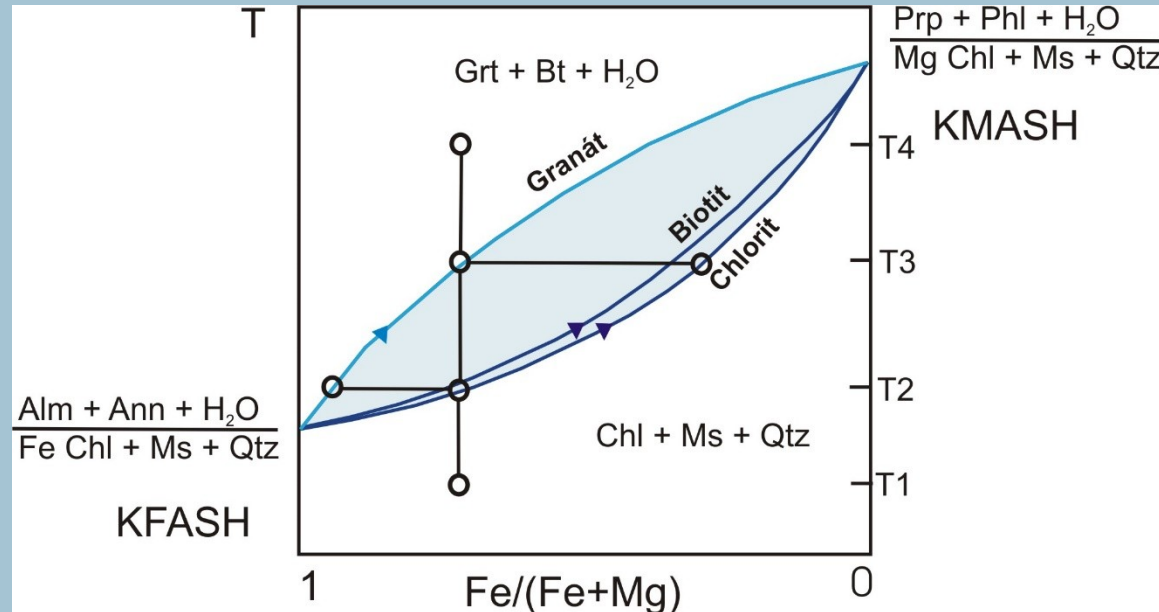
Zonálnost granátu

ZONÁLNOST GRANÁTU

- Dva základní typy zonálnosti:
  - zonálnost růstová
  - zonálnost difúzní
- **Zonálnost růstová** je řízena kontinuálními anebo diskontinuálními změnami ve složení okolní hmoty, která dodává materiál rostoucímu krystalu. Základní podmínkou pro vznik růstové zonálnosti je nízká objemová difúze.
- **Zonálnost difúzní** - při ní dochází ke vzniku nové zonálnosti u původně homogenního nebo zonálního krystalu, v důsledku difúze. Při difúzi dochází k výměně materiálu mezi krystalem granátu a okolními minerálními zrny nejčastěji pomocí defektů v krystalové mřížce v důsledku gradientu v chemickém potenciálu. Uplatňuje se zejména při zvyšování teploty nebo chladnutí horniny a je tedy důležitým zdrojem informací o retrográdních procesech.

Růstová zonálnost - význam frakční krystalizace

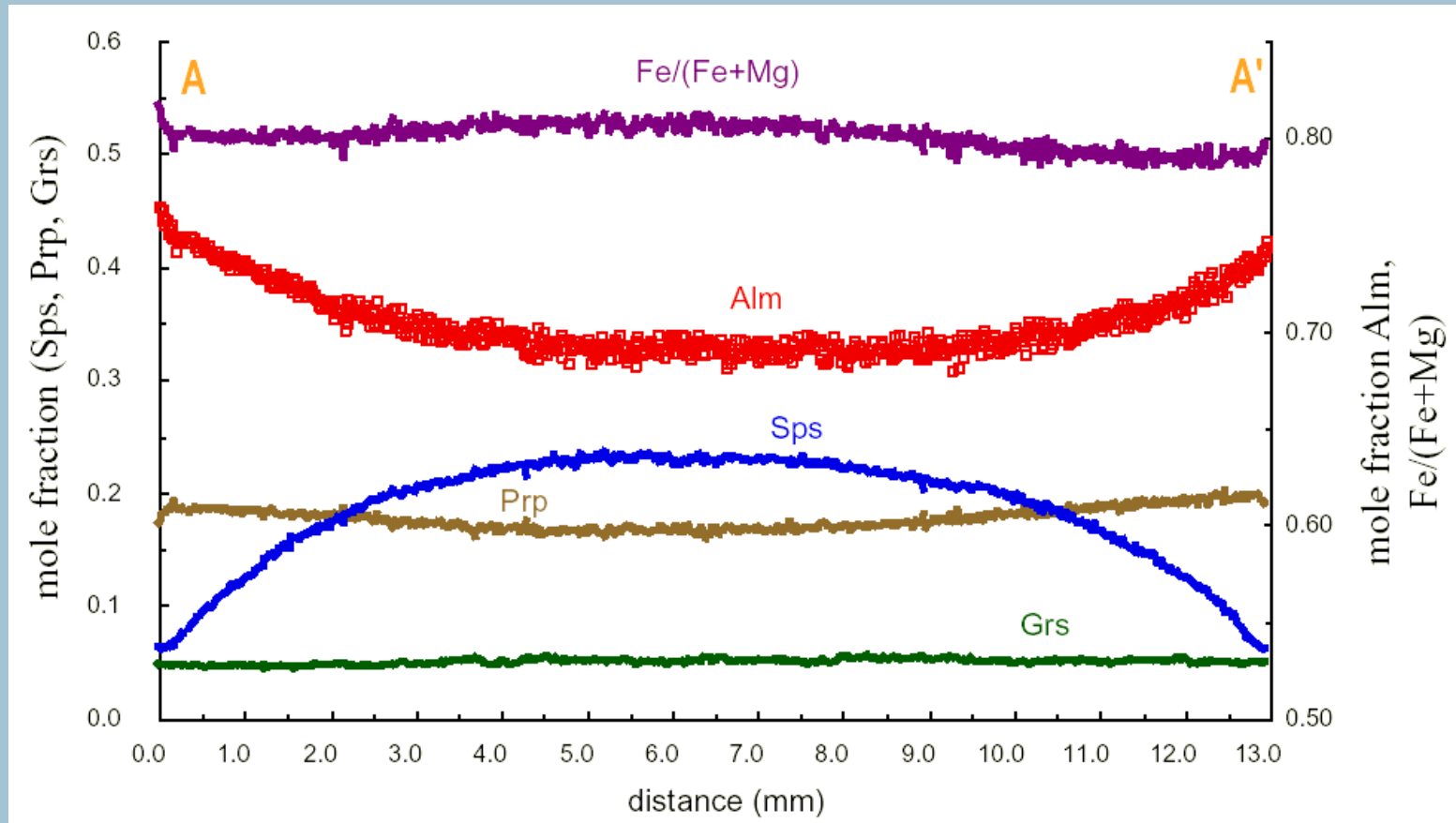

Princip frakční krystalizace lze snadno popsat na reakci

Minerální asociace s chloritem, křemenem a muskovitem začne reagovat při teplotě T₂ a začne růst granát a biotit v rovnováze s chloritem. Jejich složení odpovídá průsečíku T₂ a příslušných křivek. S rostoucí teplotou bude chloritu ubývat a všechny fáze se budou obohacovat hořčíkem, jejich složení se bude posouvat ve směru šipek. V případě, že by docházelo ke kompletní homogenizaci všech fází, systém by měl neustále stejné celkové složení, jednalo by se o **rovnovážnou krystalizaci**. V tomto případě by byl všechen chlorit zkonsumován při teplotě T₃ a reakce by přestala probíhat. Výsledný granát by byl homogenní a jeho složení by odpovídalo primárnímu chemickému složení systému. Pokud materiál opouští systém např. izolací materiálu v jádrech minerálů, kde již nemůže dále reagovat, jedná se o **frakční krystalizaci**.

Prográdní zonálnost granátu

Typický profil prográdní růstové zonálnosti granátu v důsledku frakcionace (Podle Stowella a Tinkhama)

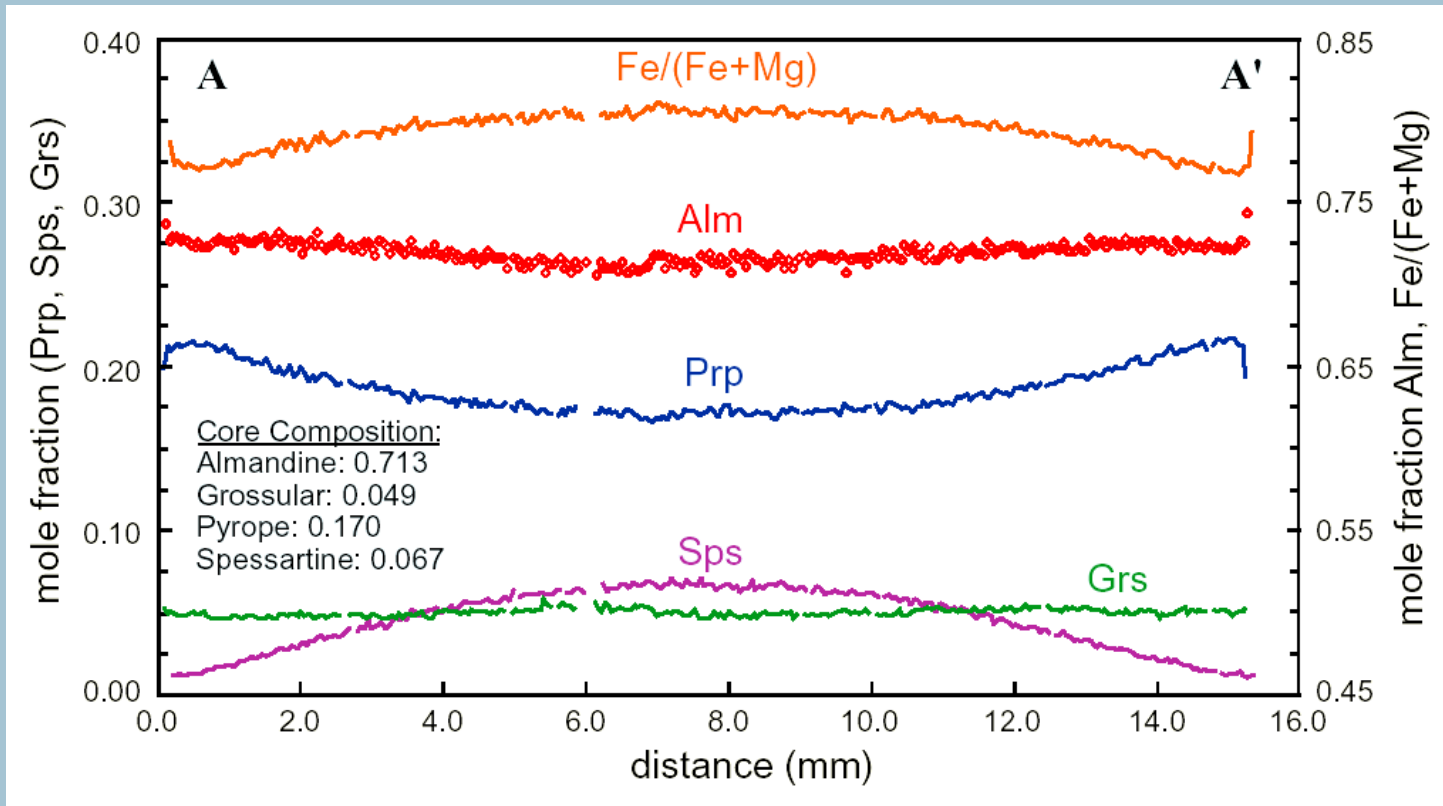
Difúzní zonálnost

- Difúze představuje transport materiálu v důsledku gradientu chemického potenciálu, který může být dán buďto gradientem v chemickém složení systému nebo teplotním gradientem
- Lze rozlišit **difúzi objemovou a intergranulární** (Brady 1975)
- Při **objemové difúzi** je materiál transportován prostřednictvím bodových defektů v krystalové struktuře
- V případě **intergranulární difúze** dochází k transportu materiálu podél rozhraní zrn nebo podél dislokací v krystalech

- Význam každé z nich je silně závislý na teplotě
- **Difúze objemová** je charakteristická pro granáty ve výše metamorfovaných horninách (nad sillimanitovou izográdu, přibližně nad 650 C) (Yardley 1977)
- V granátech výše metamorfovaných hornin dochází v důsledku post-růstové objemové difúze, obvykle ve fázi chladnutí horniny, k homogenizaci granátů, případně ke změně pre-existující zonálnosti
- **Difúze intergranulární** probíhá za nižších teplot (Freer 1981)

Difúzní zonálnost

- Objemová difúze Ca v granátu je pomalejší ve srovnání s objemovou difúzí Mg, Fe a Mn z důvodu většího iontového poloměru Ca (Chakraborty a Ganguly 1991).
- Čas potřebný k homogenizaci granátů je závislý nejen na teplotě, ale také na fO_2 a složení granátu.
- V některých horninách tak můžeme najít kompletně homogenizované menší krystaly granátů, avšak větší zrna mohou mít ve svém jádru relikty dřívější chemické zonálnosti.

Prográdní zonálnost granátu a difúzní zonálnost při okraji zrna

Prográdní metamorfní zonálnost granátu projevující se poklesem Mn, Fe/(Fe+Mg) a nárůstem Mg směrem od jádra k okraji zrna

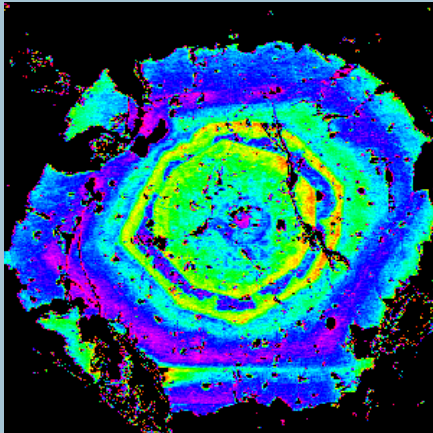
Zonálnost při okraji porfyroblastu granátu způsobená difúzní výměnou mezi granátem a s ním sousedícím jiným Fe-Mg silikátem, např. biotitem

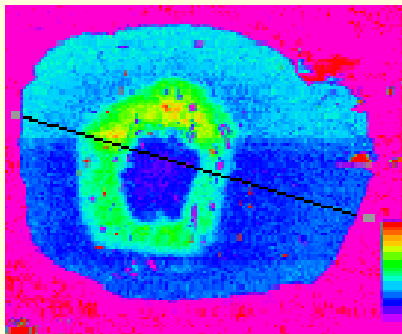
Jiné typy zonálnosti

Oscilační zonálnost

- Epizodický přísun některého prvku např. v magmatických horninách či při opakované metasomatozóze skarnů
- Kolísání PT podmínek

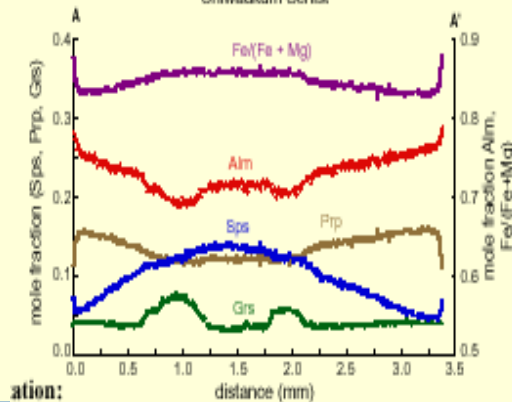
98NC56 Ca X-ray Map

M.F.
Grs
7
3

1 mm

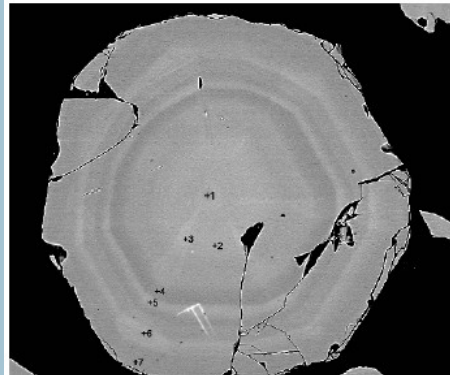
Garnet Linescan: 98NC56
Chiwaukee Schist

ation:

Ca bohaté mezikruží

- kompatibilní s konzumací nějaké vápníkem bohaté fáze během růstu granátu

Kombinace
oscilační a
sektorové
zonálnosti

Sektorová zonálnost

- Přednostní zabudování některého prvku v určitých krystalografických směrech

Nesosilikáty - Skupina Al_2SiO_5

- Minerály Al_2SiO_5

Sillimanit	$\text{Al}^6 \text{Al}^4 \text{O SiO}_4$	rombický
Andalusit	$\text{Al}^6 \text{Al}^5 \text{O SiO}_4$	rombický
Kyanit	$\text{Al}^6 \text{Al}^6 \text{O SiO}_4$	triklinický

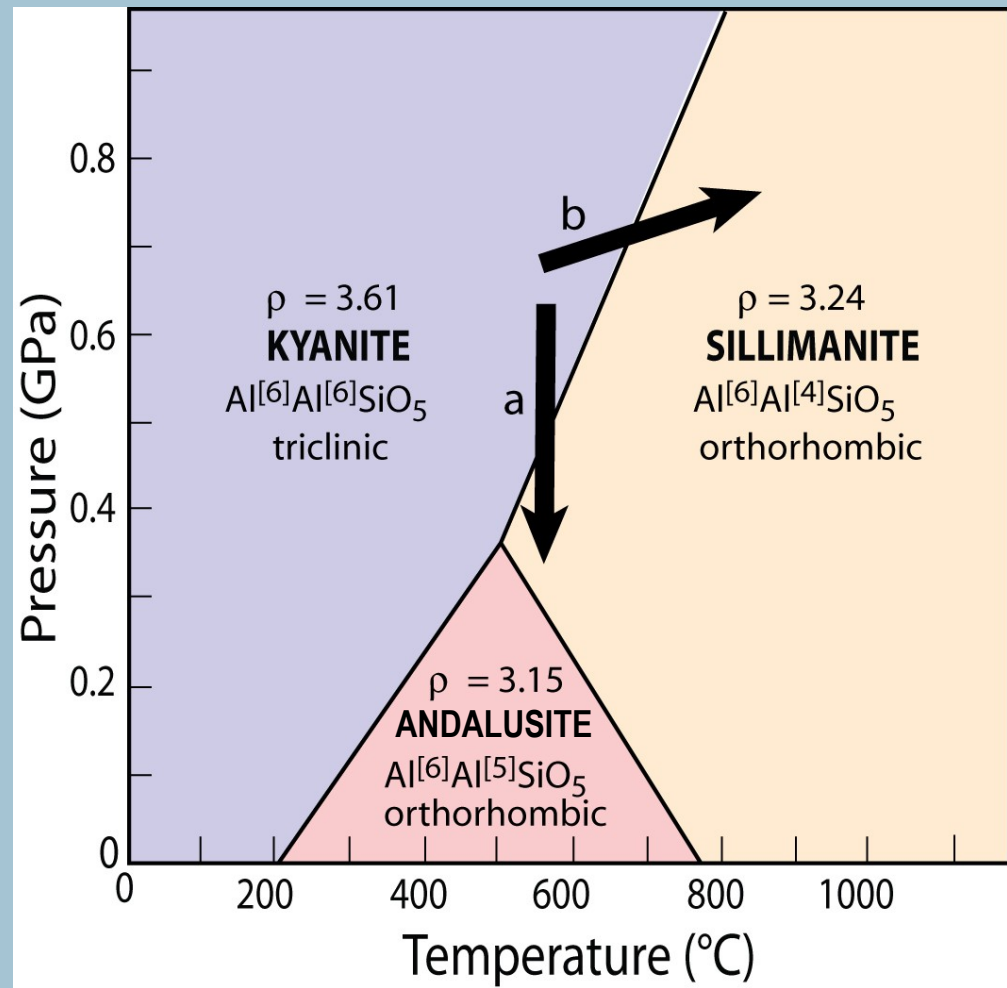
Chemické složení blízké ideálnímu složení.

minoritní a stopové prvky

Sillimanit B^{3+} , Mg , Fe^{3+}

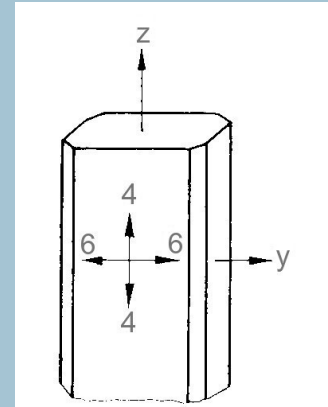
Andalusit Mn^{3+} , Fe^{3+} , Cr^{3+}

Kyanit Cr^{3+} , V^{3+} , Fe^{3+}

Nesosilikáty - Skupina Al_2SiO_5

- Vlastnosti:
- **Sillimanit** – jehlicovité až vláknité, méně často i drobně až hrubě zrnité agregáty nebo sloupcovité krystaly, velikost až do několik dm
šedá, bílá, žlutá, hnědá, bezbarvý
štěpný
- **Andalusit** - sloupcovité krystaly, jehlicovité, drobně až hrubě zrnité agregáty, velikost až do velikosti 1 m
růžová, červenohnědá, bílá šedá, zelená, modrá, někdy je pleochroický (v různé orientaci má různou barvu)
nedokonale štěpný
- **Kyanit** - sloupcovité až tabulkovité krystaly, drobně až hrubě zrnité agregáty, velikost až několik dm
modrá, šedá, bezbarvý, vysoký index lomu
výborně štěpný
- Tvrdost 6-7, u kyanitu 7-5,
- $h = 3,2-3,6$ (kyanit).

Nesosilikáty - Skupina Al_2SiO_5

Andalusit, Dolní Bory

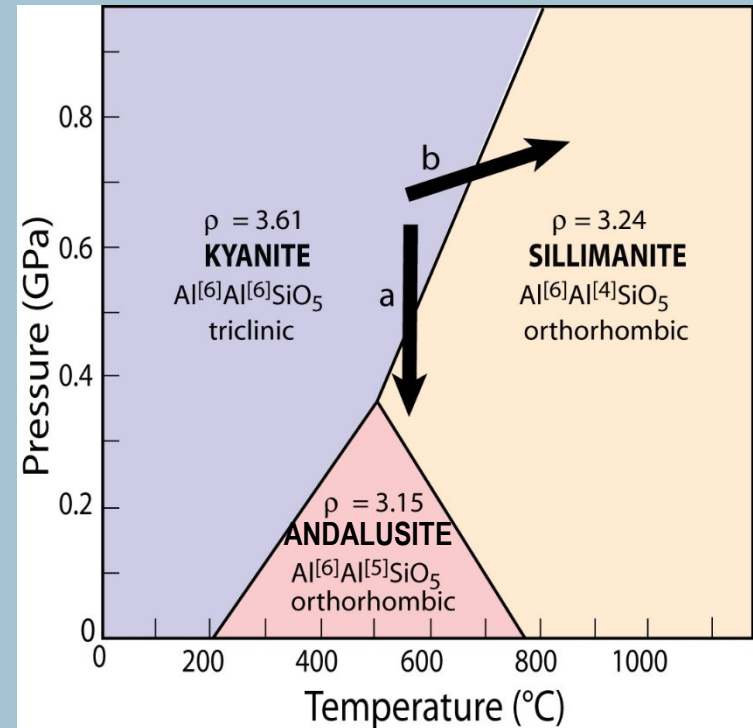
Kyanit, Frymburk

Sillimanit, Náchov

Nesosilikáty - Skupina Al_2SiO_5

- Výskyty:
- **Horniny bohaté Al**
- **Sillimanit** – regionálně metamorfované horniny středního až vyššího stupně, **migmatity**
- **Andalusit** – kontaktně metamorfované horniny (Branná), **granity, pegmatity** (Dolní Bory)
- **Kyanit** – regionálně metamorfované horniny středního až vyššího stupně (Frymburk), **ruly, granulity, eklogity**
pozice trojného bodu zůstává stále diskutabilní. Především pozice univariantní křivky reakce andalusit=sillimanit je nejistá.
- Odolnost Al_2SiO_5 proti alteracím je střední až vysoká, proti zvětrávání je vysoká, proto jsou relativně běžné v ATM sedimentů (sillimanit moc ne – vláknitý).
- Využití: Velmi důležité minerály pro odhad **PT podmínek** vzniku hornin.

Nesosilikáty – další minerály

- **Staurolit**

Vedlejší prvky: **Zn, Li**, Mn, Co

Monoklinický (pseudorombický)

- Vlastnosti: hnědý v různých odstínech

- Výskyty

Typický minerál **Al-bohatých metamorfovaných hornin - svorů a rul**, typický **těžký minerál v sedimentech** vzhledem ke svojí mechanické a chemické odolnosti a hustotě.

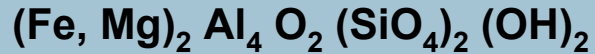
- Důležitý pro odhad **PT podmínek** v metamorfovaných horninách.
- Staurolitová izograda (metapelity)

Staurolit ve svoru

Nesosilikáty – další minerály

- **Chloritoid**

Vedlejší prvky: Mn

Monoklinický a triklinický

strukturně a geneticky příbuzný staurolitu

- Vlastnosti: tmavozelený až černý, výborně štěpný, $t = 5-6$, $h = 3,4-3,6$
- Výskyty:
v metamorfovaných horninách (při slabé metamorfóze, než aby vznikl staurolit) – **chloritoidových břidlicích**
- Důležitý pro odhad **PT podmínek** v metamorfovaných horninách.

- **Titanit**

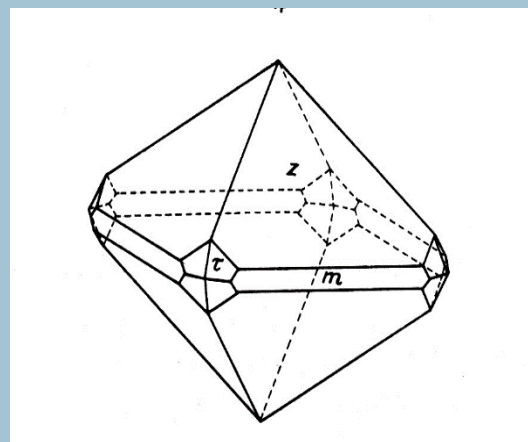
Vedlejší prvky: **Sn, Al, Nb, Ta, F, Y, REE**

Monoklinický

- Vlastnosti: hnědý, žlutý, zelený, nedokonale štěpný, $t = 5-5,5$ $h = 3,4-3,6$
- Výskyty:
Hojný akcesorický minerál v různých typech metamorfovaných a magmatických hornin, vyžaduje zvýšenou aktivitu Ca (charakteristický pro **I-typové granity**; není v kyselých magmatitech S-typových).
- Středně odolný vůči alteracím.

Nesosilikáty – další minerály

- Zirkon
 Zr SiO_4
Vedlejší prvky: **Hf, U, Th**, Y, Sc, P
často srůstá s xenotimem – YPO_4
isostrukturní se zirkonem
- Tetragonální
- Vlastnosti: hnědý, žlutý, nedokonale štěpný, $t = 7-7,5$
 $h = 4,6-4,7$
- Výskyty:
Akcesorický minerál v různých typech hornin, hojný v **granitech (zejména S-tykové a metapelitech)**
jediný relativně **hojný** minerál Zr.
- Velmi odolný proti alteracím, používá se k radiometrickému **datování**.
Často je ale **metamiktní** (rozpad struktury působením radioaktivního záření) – vstup řady jiných nestrukturních prvků – Fe, Al, ...

Sorosilikáty

- Obsahují dva spojené tetraedry, Si_2O_7 , někdy jsou ve struktuře přítomny SiO_4 i Si_2O_7 .

- **Skupina epidotu**

Obecný vzorec $\text{A}_2\text{B}_3(\text{Si}_2\text{O}_7)\text{SiO}_4\text{OOH}$

A = Ca, REE (Ce, La, Nd, Y), Mn

B = Al, Fe^{3+} , Fe^{2+} , Mn, Mg

Vedlejší prvky: Pb, Sr, V, Cr

Epidot $\text{Ca}_2\text{Al}_2\text{Fe}^{3+} (\text{SiO}_4)_3 \text{OH}$

Klinozoisit $\text{Ca}_2\text{Al}_3 (\text{SiO}_4)_3 \text{OH}$

Zoisit $\text{Ca}_2\text{Al}_3 (\text{SiO}_4)_3 \text{OH}$

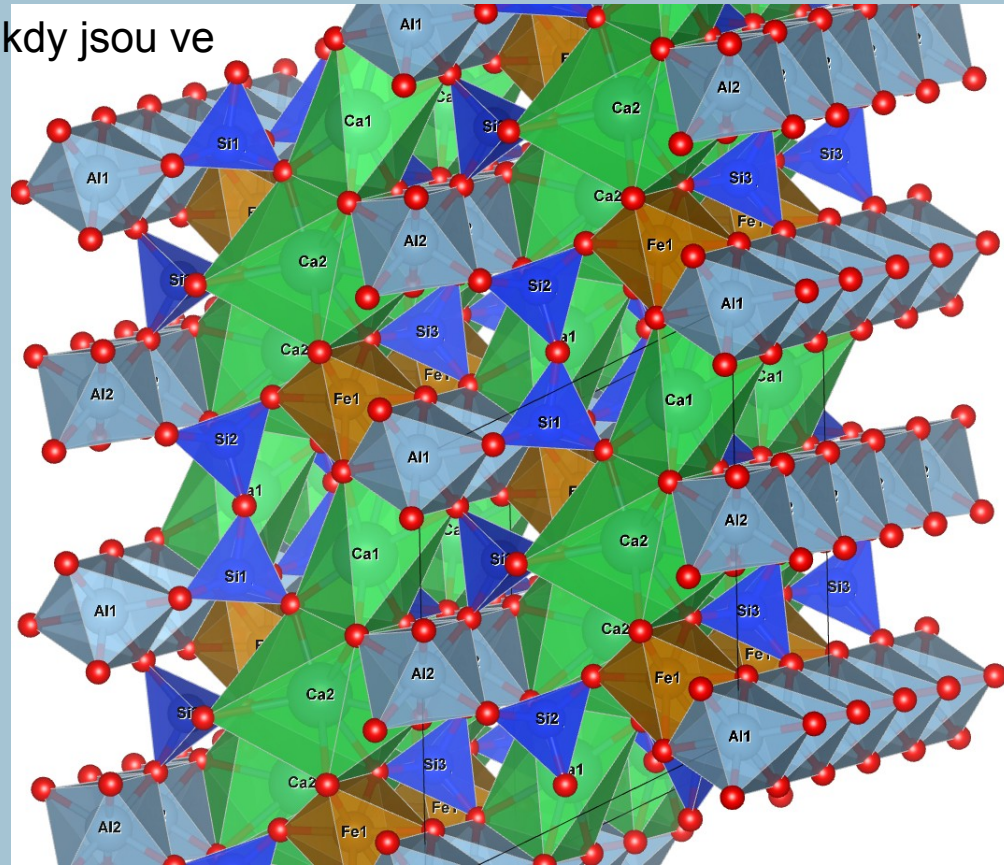
Allanit-(Ce) $\text{CaCeAl}_2\text{Fe}^{2+} (\text{SiO}_4)_3 \text{OH}$

Substituce Al - Fe^{3+} , Al - Mn^{3+} , Ca - Mn^{2+} ,

REE $^{3+}$ Fe $^{2+}$ - Ca Al

Monoklinické (většina), rombické (zoisit)

- Vlastnosti: epidot, zoisit - zelený v různých odstínech, allanit-černý, dokonale štěpný, t = 6,5, h = 3,1-3,5
- Allanit, často obsahuje Th,U - metamiktní -> bez štěpnosti
- Mn-botatý zoisit je označován jako thulit – růžová barva

Sorosilikáty – skupina epidotu

- Výskyty epidot, zoisit, klinozoisit:
  - **Metabazika (epidotová facie)**
  - Hydrotermální **alpské žíly** (Sobotín), **skarny**, metamorfované horniny bohaté Ca (Žulová).
  - Středně až málo odolné vůči alteracím
  - Využití: indikátor vyšší aktivity O_2 a je často **produktem hydrotermálních alterací** jiných minerálů (např. Ca bohatých plagioklasů).

Výskyty allanit:

- Ca-bohaté **granitoidy (I-typové)** – typicky akcesoricky spolu s titanitem, **skarny** a **metaaluminické pegmatity**
- Metamorfity-přeměnou monazitu $CePO_4$
- nízká odolnost vůči alteraci

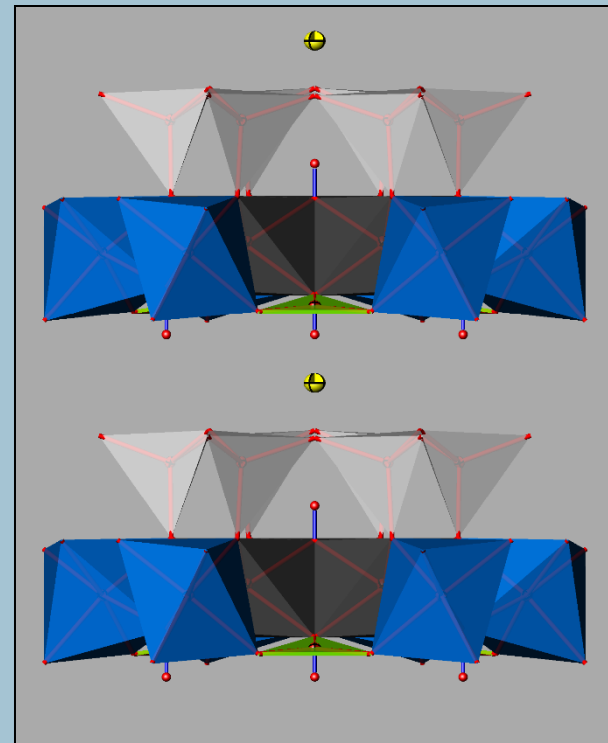
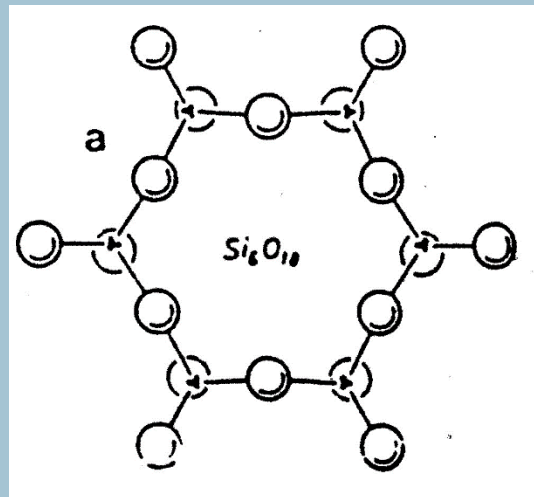
Allanit, Žulová

Epidot, Vlastějovice

Cyklosilikáty

- Poměrně malá, ale důležitá skupina silikátů, v nichž jsou SiO_4 tetraedry spojeny do prstenců (většinou 6 tetraedrů v cyklu). Do této skupiny patří poměrně malé množství minerálů, část z nich ale jsou poměrně důležité horninotvorné minerály.
- **Skupina berylu**
- **Skupina cordieritu**
- **Skupina turmalínu**

Cyklosilikáty – skupina berylu

- Skupina berylu

Obecný vzorec: $CT_2B_2T_1O_{18}$

C = vakance, Na, Cs, H₂O

T2 = Be >> Li, B

B = Al, Fe³⁺, Sc, Mg,

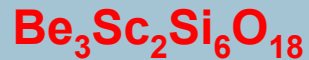
T1 = Si

Beryl

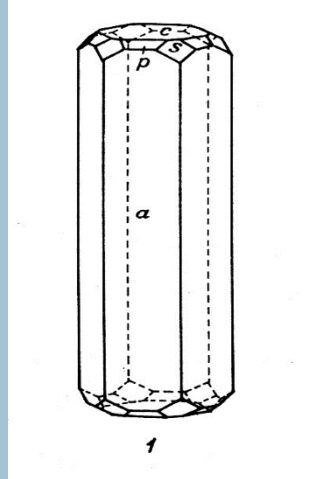

- vedlejší prvky: Na, Mg, Fe, Cs, Li, Sc, Cr, ...H₂O

Bazzit

- Hexagonální
- nedokonale štěpný
- Skelný lesk, t = 7, h = 2,65

Beryl, Maršikov

Beryl, Otov

Cyklosilikáty – skupina berylu

- **Nazelenalý, nažloutlý, růžový**
- **Variety:**
  - smaragd – smaragdově zelený (Cr)
  - akvamarín - modrozelený
  - heliodor – žlutý
  - morganit – růžový (Cs)

- **Výskyty berylu:**

Beryl je pravděpodobně **nejhojnějším minerálem Be** vůbec.

Beryl se vyskytuje v různých geologických prostředích:

1. **granitické pegmatity** (Maršíkov, Písek, Otov). Složení berylu kolísá podle typu mateřského pegmatitu, v relativně primitivních pegmatitech se blíží teoretickému vzorci, v silně frakciovaných pegmatitech může obsahovat vysoké obsahy Cs popř. Li.
2. **greiseny** a vysokoteplotní hydrotermální **křemenné žíly**

Beryl je často alterovaný a zatlačovaný jinými minerály Be.

- Využití: drahý kámen, zdroj Be, indikátor vyššího obsahu Be v hornině

Cyklosilikáty – skupina cordieritu

- **Skupina cordieritu**

Obecný vzorec $CM_2Al_3AlSi_5O_{18}$

C = **vakance**, Na, H_2O

M = **Mg**, Fe^{2+} , v omezené míře i Mn

Cordierit $Mg_2Al_3AlSi_5O_{18}$

Sekaninit $Fe_2Al_3AlSi_5O_{18}$

Vedlejší prvky: Be, Li, Mn, CO_2 , H_2O , Na

Hlavní substituce Fe-Mg

Rombický

- Vlastnosti: modrošedý, modrý, šedozelený, nedokonale štěpný, někdy výborná odlučnost podle 001, $t = 7-7,5$, $h = 2,6-2,8$

Cyklosilikáty – skupina cordieritu

- **Výskyt:**

Cordierit je horninotvorným minerálem v metamorfovaných **horninách bohatých Al** v typické asociaci s křemenem a alumosilikáty – andalusitem, granátem, slídami, živci.

Vyskytuje se v **periplutonicky metamorfovaných horninách** (cordieritové ruly a migmatity – Vanov, Bory) a **kontaktně metamorfovaných horninách** (cordieritové kontaktní břidlice – plášť středočeského plutonu), dále v **pegmatitech** (Věžná).

Sekaninait vzácný v granitických pegmatitech bohatých Al (popsán jako nový minerál z Dolních Borů)

- **Cordierit a sekaninait** snadno podléhají **pinitizaci** – přeměně na směs sericitu a chloritů (šedozelené pseudomorfózy)

- **Využití:**

Důležité minerály pro odhad metamorfním PT podmínek.

Cyklosilikáty – skupina turmalínu

- Skupina turmalínu

Obecný vzorec: $X Y_3 Z_6 T_6 O_{18} (BO_3)_3 V_3 W$

$X =$ Na, Ca, □,

$Y =$ Mg, Fe²⁺, Li, Al, Fe³⁺,

$Z =$ Al, Mg, Fe³⁺,

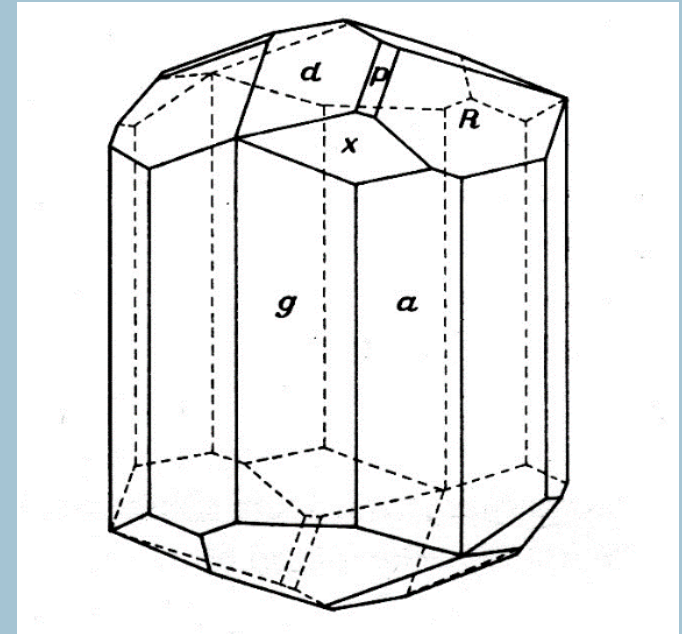
$T =$ Si, Al, B

$B =$ B

$V =$ OH, O

$W =$ OH, F, O

Vedlejší prvky: K, Mn, Cr³⁺, V³⁺, Ti⁴⁺

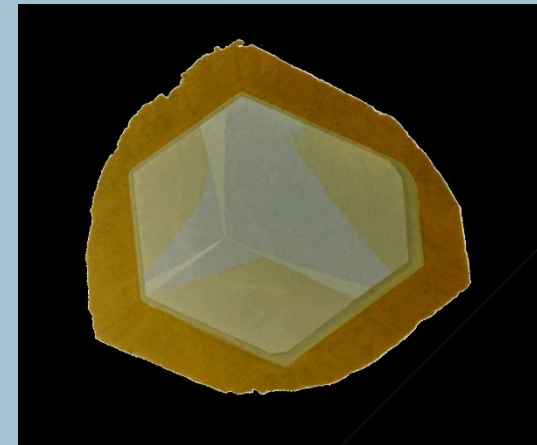
Skoryl Na Fe₃ Al₆ Si₆ O₁₈ (BO₃)₃ (OH)₃ OH (černý)

Dravit Na Mg₃ Al₆ Si₆ O₁₈ (BO₃)₃ (OH)₃ OH (hnědý)

Elbait Na (Li,Al)₃ Al₆ Si₆ O₁₈ (BO₃)₃ (OH)₃ OH (vícebarevný)

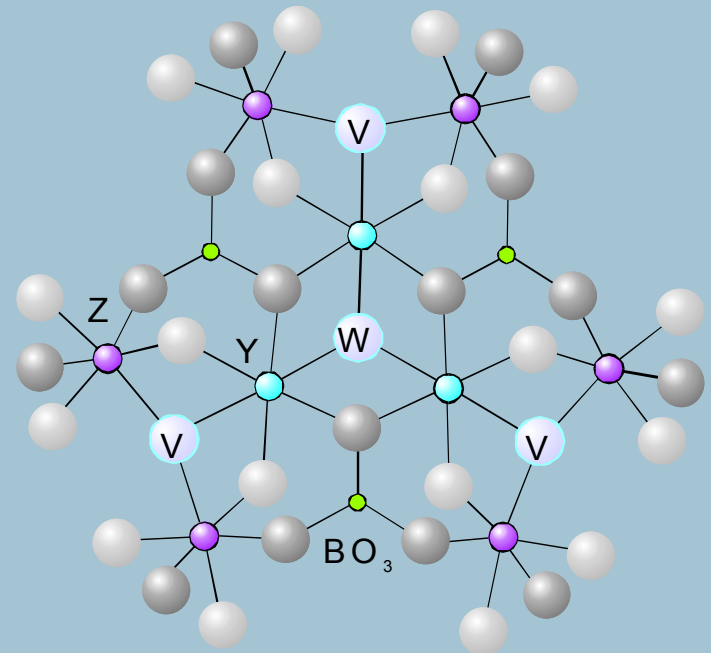
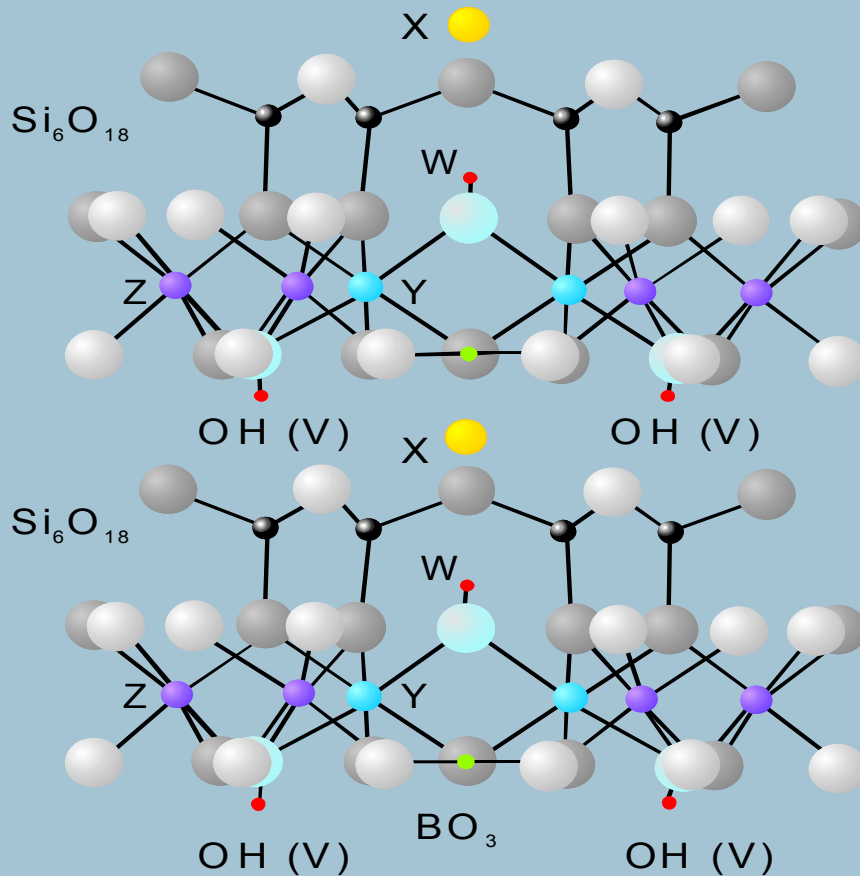
Turmalíny jsou chemicky velmi variabilní, mísitelnost mezi jednotlivými turmalíny je výborná, turmalíny jsou často zonální.

- Trigonální

Cyklosilikáty – skupina turmalínu

Krystalová struktura turmalínů

Cyklosilikáty – skupina turmalínu

- **Barevné variety elbaitu:**
rubelit - růžový
verdelit - zelený
indigolit - modrý
- **Vlastnosti:** barva velmi kolísá podle chemického složení, neštěpný $t = 7-7,5$, $h = 3-3,3$
Turmalín má často výrazný pleochroismus.

- **Výskyt:**

Skoryl-dravit se vyskytuje v:

peraluminických leukokratických granitech, ortorulách, granitických pegmatitech (Dolní Bory), metamorfovaných horninách horninách různého stupně (svor, rula, migmatit) bohatých na B

Elbait se vyskytuje pouze v Li-pegmatitech (Rožná, Dobrá Voda)

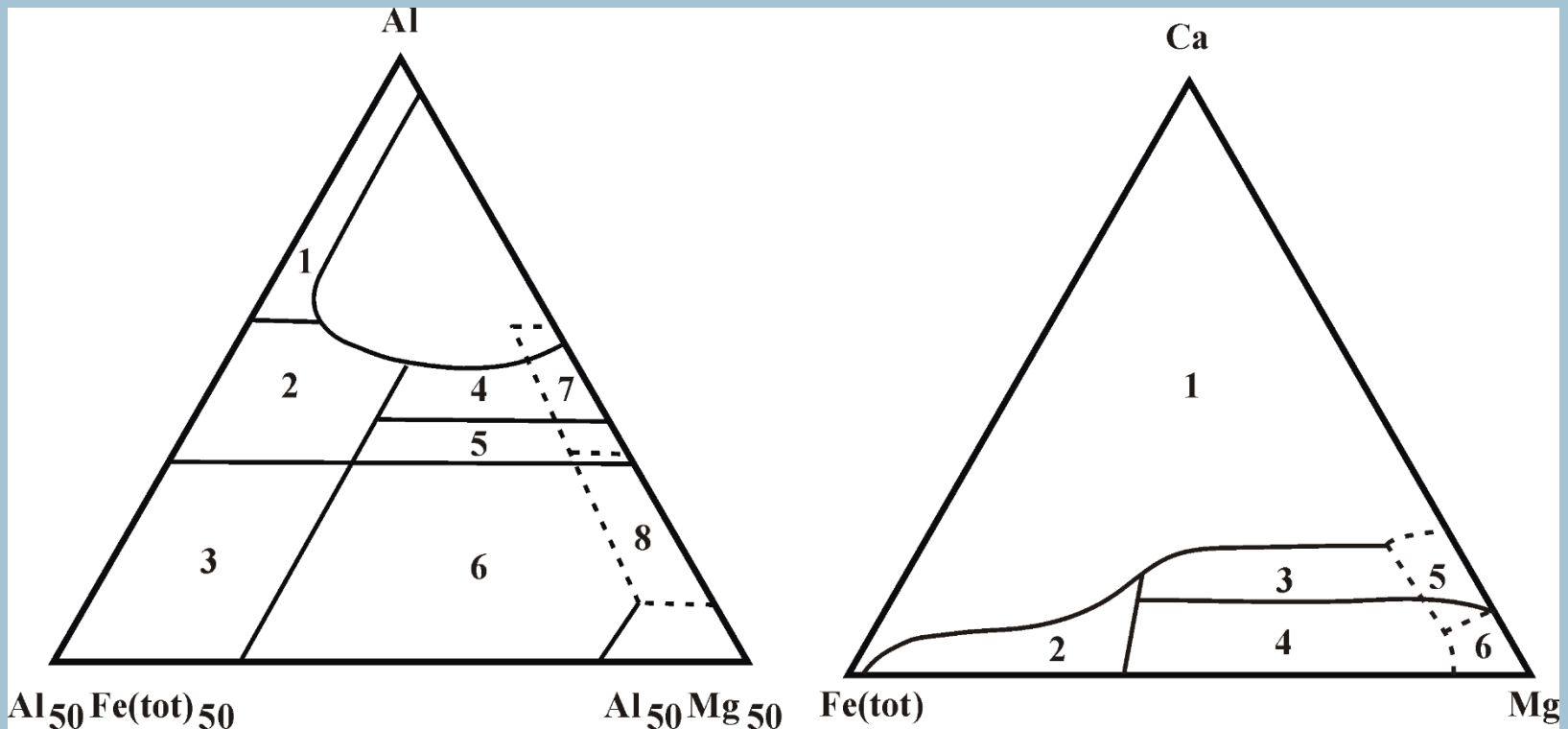
další typy turmalínů např. v metamorfovaných mramorech, turmalinitech, metaevaporitech

- Turmalín je chemicky i mechanicky velmi odolný a jen vzácně podléhá alteracím. Problém s rozkladem hornin s turmalínem u celohorninových analýz.
- **Využití:**
Drahý kámen, nejhojnější minerál s vysokým obsahem B, indikátor zvýšené aktivity B v hornině.

Turmalín, Radenice

Chemické složení turmalínu

- 1 Li-rich granitoids, pegmatites and aplites
  - 2 Li-poor granitoids and associated pegmatites and aplites
  - 3 Fe³⁺-rich quartz-tourmaline rocks
  - 4 metapelites and metapsamites coexisting with an Al saturating phase
  - 5 metapelites and metapsamites not coexisting with an Al saturating phase
  - 6 Fe³⁺-rich quartz-tourmaline rocks, metapelites and calc-silicate rocks
  - 7 low Ca ultramafics, Cr- and V-rich metasediments
  - 8 metacarbonates
- according to Henry a Guidotti (1985)

2. Cyklosilikáty – skupina turmalínu

Skoryl v granitu, Lavičky

Dravit, Chvalovice

2. Cyklosilikáty – skupina turmalínu

Zonální elbait, Bližná I

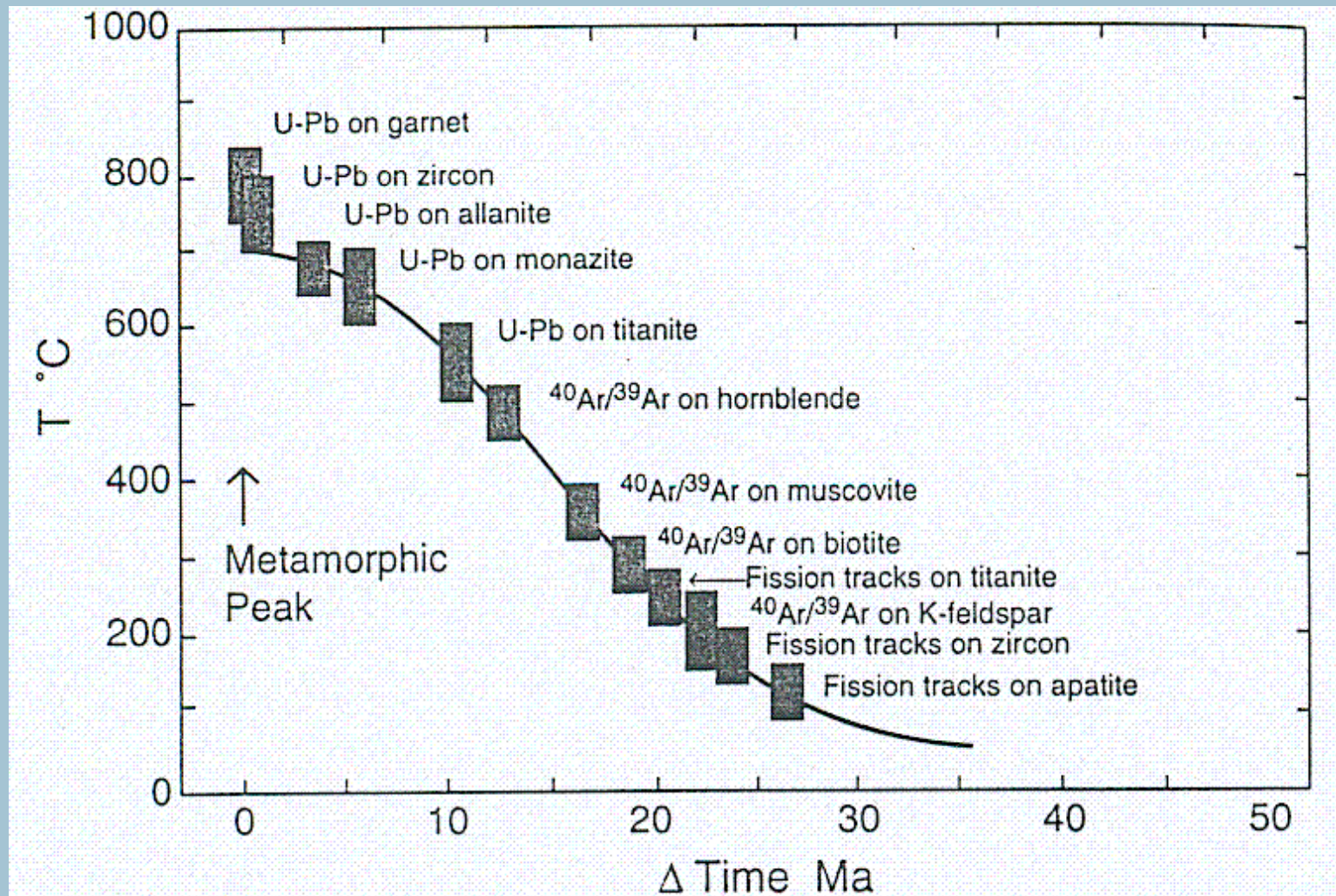
Elbait-varieta rubelit,
Pakistán,

2. Cyklosilikáty – skupina turmalínu

elbait,
Madagaskar

Geochronologie silikátů a T-t historie hornin

Figure 20-12. A hypothetical temperature-time plot showing the array of different thermochronometers that may be used to constrain the T-t history of an area.